

В. І. ЛЕНІН ПРО ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА КОНЦЕНТРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Є. М. Воробйов

Ленінська спадщина з аграрного питання в сучасний період комуністичного будівництва в СРСР є найважливішою теоретичною та практичною основою створення всебічно розвинутого, високоприбуткового сільського господарства, спроможного повністю забезпечити потреби країни в продуктах харчування та сировині.

Зараз однією з проблем, що потребує швидкого розв'язання, є проблема розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва, оскільки створення достатку сільськогосподарської продукції в нашій країні без цього є, по суті, неможливим. Про необхідність здійснення науково обґрунтованого розміщення сільського господарства, більш поглибленої та сталої його спеціалізації йдеться у Програмі КПРС. Сільськогосподарські підприємства повинні спеціалізуватись на виробництві таких видів продукції, для яких у даній зоні є найкращі умови та досягається найбільша економія матеріальних та трудових витрат¹.

При розробці наукових основ раціональної спеціалізації та концентрації сільського господарства основними матеріалами є праці класиків марксизму-ленінізму і перш за все праці В. І. Леніна, в яких, крім всебічного дослідження питань розміщення, спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва при капіталізмі, подана наукова методологія цієї проблеми. Найбільш поглиблено ці питання розроблені В. І. Леніним у таких видатних творах, як «Розвиток капіталізму в Росії», «Аграрне питання і критики Маркса», «Нові дані про закони розвитку капіталізму в землеробстві», «Аграрне питання в Росії на кінець XIX століття» та інших.

Спеціалізація як промислового, так і сільськогосподарського виробництва — один з найважливіших елементів суспільного поділу праці, який є основою товарного виробництва. В міру становлення капіталістичних виробничих відносин у сільському господарстві спеціалізація почала виявлятися все більш яскраво. «Той процес спеціалізації, який відокремлює один від одного різні види обробки продуктів, створюючи все більше й більше число галузей промисловості, — писав Ленін, — проявляється і в землеробстві, створюючи спеціалізовані райони землеробства (і системи землеробського господарства), викликаючи обмін не тільки між продуктами землеробства і промисловості, але й між різними продуктами сільського господарства. Ця спеціалізація *торговельного* (і капіталістичного) землеробства проявляється

¹ Матеріали XXII съезда КПСС. М., Госполитиздат, 1961, стор. 379.

в усіх капіталістичних країнах»¹. Він підкреслював, що проникання обміну й торгівлі в землеробство викликає спеціалізацію його, і що ця спеціалізація зростає².

Спеціалізація сільськогосподарського виробництва не виключає дальшої концентрації його, тому ці поняття взаємообумовлені, органічно пов'язані між собою, хоч і мають кожне свої особливості.

В. І. Ленін велику увагу приділяв показникам спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва, що допомогло йому зробити найважливіші теоретичні висновки щодо законів розвитку капіталізму у сільському господарстві, довести бездоказовість різних буржуазних теорій з аграрних питань, автори яких намагалися в інтересах буржуазії перекидати процеси, характерні для розвитку капіталістичного сільського господарства у різних країнах.

У своїй роботі «Нові дані про закони розвитку капіталізму в землеробстві» В. І. Ленін розглядає спеціалізацію, що склалася у сільському господарстві США, та його еволюцію. Одним з показників спеціалізації він вважає питому вагу окремих продуктів у вартості валового збору. «Що ріст дрібного землеробства на Півдні є саме ріст торгового землеробства, видно з характеру головного сільськогосподарського продукту Півдня. Цей продукт — бавовна»³. Далі Ленін наводить цифри, які підтверджують це положення. Якщо питома вага зернових хлібів становила 29,3% вартості всього валового збору зерна на Півдні, сіно та кормові трави — 5,1%, то бавовни — 42,7%.

У цьому творі, а також у роботі «Розвиток капіталізму в Росії» та інших Володимир Ілліч розглядає показники концентрації сільськогосподарського виробництва. Зазначаючи, що про розмір ферм у землеробстві найчастіше судять за площею землі, Ленін підкреслював, що «все це — дані посередні, бо розмір площі далеко не завжди і далеко не безпосередньо вказує на дійсно великий розмір господарства...»⁴. Ленін далі показує, що про ступінь концентрації більш переконливо свідчать такі показники, як забезпеченість підприємства технікою, кількість найманої праці, розмір застосовуваного капіталу, вироблений продукт у натуральному та вартісному виразі та інші. Аналізуючи значення машин у сільському господарстві, Ленін підкреслює, що «машини ведуть до концентрації виробництва і до застосування капіталістичної кооперації в землеробстві», а тому поширення машин «вказує... на концентрацію землеробського виробництва»⁵.

У другому місці В. І. Ленін зазначає, що дані про найману працю в більшій мірі «довказовіші і показовіші», ніж площа землі, і свідчать про концентрацію виробництва»⁶.

Розглядаючи концентрацію молочного скотарства, Ленін наводить дані про середню кількість корів на одну ферму, підкреслює при цьому, що дрібні ферми за кількістю землі «є райони найбільш великих молочних господарств»⁷. У районах інтенсивного ведення сільського господарства розмір землі ще менше свідчить про ступінь концентрації виробництва. В зв'язку з цим Ленін писав, що в таких районах вирощуються культури, які «відзначаються надзвичайно великою сумою продукції при надзвичайно малій площі землі під господарством»⁸.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 18—19.

² В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 106.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 18.

⁴ Там же, стор. 19.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 191.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 19.

⁷ Там же, стор. 27.

⁸ Там же, стор. 44.

Надаючи важливого значення показникам розміру господарств у капіталістичному сільському господарстві, В. І. Ленін неодноразово повертається до цього питання, підкреслюючи, що *«дрібне господарство, лишаючись дрібним за площею землі, перетворюється в велике за розмірами виробництва, за розвитком скотарства, за розмірами удобрення, за розвитком застосування машин і т. п.»*¹.

Ще раніше у праці «Аграрне питання в Росії на кінець XIX століття» Ленін також відзначає важливість застосування показників концентрації виробництва, підкреслює, що одні й ті самі показники господарства «мають різне значення в різних районах торговельного землеробства»².

У своїх роботах з аграрних питань В. І. Ленін багато уваги приділяв розгляду переваг великих капіталістичних господарств порівняно з дрібними селянськими. На конкретних прикладах розвитку капіталізму в сільському господарстві, використовуючи статистичні дані, матеріали вітчизняних та зарубіжних економістів, В. І. Ленін показав, що в своїй більшості спеціалізовані господарства, з досить високою концентрацією галузей, мають кращі показники виробництва, ніж дрібні: *«...Врожаї величезної більшості злаків правильно і дуже значно знижуються від великих господарств до дрібних»*³.

Пояснюється це більшими можливостями крупного господарства впроваджувати меліорацію земель, використовувати мінеральні добрива та машини і т. п. Причому ефективність цих заходів із збільшенням розміру господарств зростає. В. І. Ленін підкреслював, що поєднання землеробства з технічною переробкою сільськогосподарських продуктів, яке являє собою одну з дуже важливих ознак капіталістичного прогресу в землеробстві, є перевагою крупних господарств⁴.

Проаналізувавши зміни, що сталися у сільськогосподарському виробництві царської Росії, Ленін з вичерпною повнотою охарактеризував райони Росії, що спеціалізувалися на виробництві рослинницької та тваринницької продукції. В. І. Ленін детально досліджує економіку районів торговельного зернового господарства, торговельного скотарства (молочного напрямку), льонарства, виробництва переважно картоплі для переробки на спирт (район винокуріння), цукрового, картопляно-крохмального та олійного виробництва, тютюнництва та промислового городництва і садівництва.

Розглядаючи процес росту торговельного землеробства, що виявляється в його спеціалізації, В. І. Ленін не обмежується характеристикою спеціалізованих районів. Він приділяє увагу розгляду факторів, які впливають на складання характеру спеціалізації, особливостям, які відрізняють спеціалізацію сільського господарства до відповідного процесу в промисловості.

Як відомо, сільськогосподарське виробництво перш за все тим відрізняється від промислового, що воно більш підлягає впливу природних умов. «Продуктивність землеробської праці, — писав Маркс, — зв'язана з природними умовами, і залежно від продуктивності останніх одна і та сама кількість праці буває представлена в більшій або меншій кількості продуктів, споживних вартостей»⁵.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 55.

² В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 106.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 147.

⁴ Там же, стор. 181.

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. II, стор. 352.

У сільському господарстві основним засобом виробництва є земля, що також відрізняє його від промисловості. Цей фактор, а також природний, про який йшлося вище, в значній мірі визначає особливості виробництва продукції та організації праці у сільському господарстві. Вже ці головні відміни сільськогосподарського виробництва від промислового, показують, що спеціалізація сільського господарства дуже відрізняється від подібного процесу в промисловості. В зв'язку з цим В. І. Ленін писав, що «через саму природу землеробства, перетворення його в товарне виробництво відбувається особливим шляхом, не схожим на відповідний процес в індустрії. Промисловість обробна розколюється на окремі, цілком самостійні галузі, присвячені виключно виробництву одного продукту, або однієї частини продукту. А землеробська промисловість не розколюється на зовсім окремі галузі, а тільки спеціалізується на виробництві в одному випадку — одного, в іншому випадку — іншого ринкового продукту, причому всі інші сторони сільського господарства пристосовуються до цього головного (тобто ринкового продукту)»¹.

З ленінського аналізу особливостей спеціалізації сільського господарства виходить, що сільськогосподарські підприємства, спеціалізуючись на виробництві того чи іншого продукту, можуть розвивати й інші (корисні для господарства) галузі виробництва та сільськогосподарські культури. Втім допоміжні галузі повинні сприяти розвитку основних товарних галузей. В. І. Ленін писав: «...В одній місцевості складається переважно торговельне зернове господарство; головним продуктом, вироблюваним на продаж, є зерно. Скотарство відіграє підпорядковану роль у такому господарстві...»².

Далі В. І. Ленін зазначає, що у господарствах, спеціалізація яких торговельне скотарство, головними товарними продуктами є м'ясо чи молоко, а «чисто землеробське господарство пристосовується до скотарського»³. Тому раціональна спеціалізація сільського господарства не може бути такою вузькою, як у промисловості. Тільки оптимальне сполучення основних галузей з допоміжними дає відповідний ефект. Так, наприклад, сільськогосподарські підприємства, які спеціалізуються на виробництві цукрових буряків, паралельно розвивають скотарство, оскільки відходи бурякового виробництва є дешевим кормом для худоби. «Запровадження в сівозміну такого корнеплоду, як буряки, нерозривно зв'язане з переходом до досконалішої системи рілляництва, з поліпшенням обробітку землі й годівлі худоби і т. д.»⁴. Раціональна спеціалізації підприємства на виробництві тваринницької продукції неможлива без розвитку рослинництва, яке постачає корми, як і розвиток останнього без участі тваринництва ускладнено, тому що скотарство буває «машиною, що виробляє гнійове добриво»⁵.

Незважаючи на особливості спеціалізації та концентрації сільського господарства, їх значення для дальшого розвитку та росту цієї галузі не менш важливе ніж для промисловості. Тільки за цих умов можна здійснити широкий розподіл праці, запровадити внутрішньогосподарську спеціалізацію, вести виробництво на висококомеханізованій основі, досягти зростання виробництва з найменшими витратами праці та засобів.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 263.

² В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 106.

³ Там же.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 246.

⁵ Там же, стор. 219.

Разом з тим слід відзначити, що в умовах капіталізму раціональна спеціалізація сільськогосподарського виробництва ускладнена. Сама мета капіталістичного виробництва ставить цьому перешкоди. Аналізуючи розвиток молочного господарства у районі торговельного скотарства Росії, В. І. Ленін відзначає, що весь характер землеробства пристосовується до того, щоб одержувати якомога більшу кількість якомога більш цінних ринкових продуктів¹. І далі: «Капіталізм підкоряє собі один з продуктів сільського господарства, і до цього головного продукту пристосовуються всі інші сторони господарства»². У іншій праці Ленін підкреслює, що ведення капіталістичного господарства пристосовується «до «головної», тобто грошової сторони»³. Тому вузькоспеціалізований, монокультурний характер сільськогосподарського виробництва за капіталізму приводить до нераціонального однобічного, часто хижацького, використання землі.

В. І. Ленін проаналізував фактори, які впливають на процеси розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Одним з найважливіших факторів, що визначають виробничий напрямок районів чи підприємств, є розвиток промисловості. З одного боку, промисловість забезпечує сільське господарство машинами, з другого — концентрація населення в промислових центрах викликає попит на сільськогосподарські продукти, визначаючи тим самим спеціалізацію господарств. «Розвиток промисловості в центральній Росії і розвиток торговельного землеробства на окраїнах стоять у нерозривному зв'язку, створюють взаємно ринок один для одного»⁴. Особливо наочно видно вплив промислових центрів на спеціалізацію та концентрацію сільськогосподарського виробництва на прикладі приміського господарства. «...Молочне господарство, як відомо, розвивається найшвидше в приміських місцевостях і в країнах (або районах) особливо високо розвиненої промисловості»⁵.

У іншій роботі В. І. Ленін також зазначає факт росту торговельного городництва, «яке так швидко зростає в усіх капіталістичних країнах в безпосередній залежності від зростання великих міст, великих залізничних станцій, індустріальних селищ та ін.»⁶.

Таким чином, розвиток транспорту також в значній мірі впливає на вибір виробничого напрямку сільськогосподарських підприємств. В. І. Ленін вважав, що прокладання залізниць відродило в Росії промислове городництво і садівництво, «давши «величезний поштовх» розвиткові нового, комерційного садівництва, і зробило «повний поворот до кращого» в даній галузі торговельного землеробства»⁷.

В. І. Ленін відзначав і інші фактори, які впливають на розміщення та спеціалізацію сільськогосподарського виробництва.

Наукова розробка питань спеціалізації та концентрації сільського господарства дала можливість Леніну розкрити особливості дії економічних законів капіталізму в сільському господарстві, показати ріст торговельного землеробства і його роль у розвитку капіталістичних відносин на селі. Глибокий ленінський аналіз матеріалів про тенденції розвитку сільського господарства країн Європи та США дав можливість нанести розтрощувальний удар по реакційних поглядах прихиль-

¹ В. І. Ленін. Твори т. 3 стор. 219.

² Там же, стор. 225.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 106.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 216.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 27.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 188.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 256.

ників буржуазних теорій і перш за все по теорії «стійкості» дрібного селянського господарства.

Ленінські дослідження особливостей спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва, показників та факторів, які впливають на розміщення та спеціалізацію сільського господарства, переваг великих спеціалізованих підприємств порівняно з дрібними — все це має виключне теоретичне та практичне значення для соціалістичного господарства, для здійснення науково обгрунтованої політики в період створення матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні.

В. І. ЛЕНІН ПРО РОЗПОДІЛ МАТЕРІАЛЬНИХ І ДУХОВНИХ БЛАГ В СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Л. М. Іванова

В неоцінімій спадщині В. І. Леніна велике місце посідають питання розподілу матеріальних і культурних благ при соціалізмі. Проблема розподілу має величезне практичне і теоретичне значення. Розподіл як одна із сторін виробничих відносин впливає на розвиток форм власності, матеріального виробництва і на становище трудящих мас. В. І. Ленін писав: «Розподіл є метод, знаряддя, засіб для підвищення виробництва»¹.

В. І. Ленін неодноразово зазначав, що розподіл є результатом відносин виробництва. Відносини виробників в системі суспільного виробництва передбачають певну закономірність формування системи розподілу. Спосіб виробництва, вчать класики марксизму-ленінізму, не тільки виробляє матеріальні продукти, але безперервно відтворює і ті виробничі відносини, в яких ці продукти виробляються, відтворює тим самим і відповідні відносини розподілу.

Класики марксизму-ленінізму показали безпідставність і абсурдність буржуазних теорій, що відривають відносини розподілу від відносин виробництва, виділяють розподіл, «як якісь самостійні відділи науки, що відповідають якимсь самостійним процесам і явищам господарського життя»², вважають, що «розподіл... не має ніякого зв'язку з виробництвом і визначається не виробництвом, а простим актом волі»³. Буржуазна політична економія, яка тлумачила й тлумачить про недостатність уваги класиків до проблеми розподілу, по суті неспроможна роз'яснити ні на йоту найголовніших питань розподілу.

Викриваючи реакційну суть буржуазних і реформістських вчень про розподіл, В. І. Ленін показав, що кожному способу виробництва властивий спосіб розподілу, що розподіл, як і виробництво, підлягає об'єктивним економічним законам і не може бути обраний людьми довільно. У класовому суспільстві розподіл має класовий характер. При капіталізмі неможлива інша основа, інший принцип розподілу, крім сили. «Мільярдер не може ділити «національний доход» капіталістичної країни з ким-небудь іншим інакше, як в пропорції «за капіталом»⁴.

За підрахунками В. І. Леніна, в Росії у 1908 р. на одного робітника в середньому на рік припадало 246 крб. заробітної плати, а капіталісти одержували прибутку з кожного робітника 252 крб.⁵. Сучасна капіталістична дійсність наочно підтверджує те, що удоско-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 412.

² В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 41.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 292.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 299.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 223.

налення техніки, яке означає збільшення продуктивності праці і ріст суспільного багатства, обумовлює собою в буржуазному суспільстві зростання суспільної нерівності, збільшення відстані між імущими і неімущими і ріст незабезпеченості існування, безробіття і різного роду нестатків для чимраз ширших верств трудящих мас.

Розподіл матеріальних благ в сучасних капіталістичних країнах носить дедалі антагоністичніший характер. Тільки за 1965 р. монополії США одержали 45 млрд. доларів чистого прибутку, тобто в чотири рази більше, ніж в середньому в період другої світової війни, а 32 мільйони американців живуть в умовах злиденності¹.

Соціалізм виключає розподіл за капіталом, за капіталістичним законом середнього або монопольного прибутку і законом вартості робочої сили як товару. При соціалізмі весь сукупний суспільний продукт, який є результатом безпосередньо суспільної праці виробників, розподіляється в їх інтересах.

Марксизм-ленінізм вчить, що розподіл матеріальних і культурних благ в соціалістичному суспільстві повинен здійснюватись відповідно вимогам об'єктивного економічного закону розподілу. В нашій літературі по політичній економії до цього часу нема єдиної думки щодо формулювання закону розподілу за соціалізмом, щодо закономірностей переростання соціалістичних розподільних відносин в комуністичні, щодо наявності одного або кількох економічних законів розподілу в період будівництва комунізму. Так, дехто з економістів доводить, що соціалізміві властивий свій економічний закон розподілу по праці, відмінний від розподілу по потребах — економічного закону комунізму, відстоюють існування двох самостійних економічних законів розподілу в комуністичній формації². Існує думка, що є три закони розподілу фонду споживання: закон розподілу по праці, закон розподілу через суспільні фонди споживання і закон розподілу по вартості, яка створена колективом підприємства.

На нашу думку, правомірно говорити про наявність єдиного економічного закону розподілу матеріальних і культурних благ, властивого комуністичному способу виробництва, з різними формами проявлення на різних стадіях його розвитку³.

Економічний закон розподілу матеріальних і духовних благ виражає найістотніші причинно-наслідкові відносини, за якими продукти праці одержуються окремими індивідуумами. Соціалізм виключає розподіл за капіталом, за капіталістичним законом середнього або монопольного прибутку і законом вартості робочої сили як товару. Найістотнішим при соціалізмі є те, що засоби виробництва і предмети споживання розподіляються не в інтересах експлуататорів, а в інтересах трудящих, що виробництво і розподіл підкорені завданню зробити жит-

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1966, стор. 11.

² В. Тельніхін пише: «Соціалізму і комунізму властиві свої економічні закони розподілу» (Див. Экономические проблемы перехода от социализма к коммунизму». Высшая школа», 1960, стор. 184). Тієї ж думки додержується колектив авторів книги «Период развернутого строительства коммунизма в СССР и использование экономических законов» (Вид-во Саратовского университета. 1965, стор. 42) та інші економісти.

³ А. Румянцев. О действии и использовании экономических законов коммунистической формации. «Вопросы экономики», 1965, № 9, стор. 125; І. Я. Холдобін. До питання про економічний закон розподілу за комуністичного способу виробництва. «Питання політичної економії». Вид-во КГУ, 1965, стор. 15—21. С. Я. Кушкін. К вопросу об объективных основах социалистического распределения. У кн: «Конференция по итогам научной работы кафедр общественных наук за 1964 год». Петрозаводск, 1965, стор. 119—127; В. И. Загородный. Строительство коммунизма и развитие отношений распределения. М., 1968 та інші.

тя всіх трудящих найлегшим, таким, яке давало б їм можливість добробуту¹. Суть закону розподілу комуністичної формації полягає в тому, що панування суспільної власності на засоби виробництва вимагає розподілу матеріальних і духовних благ в інтересах всіх членів суспільства, створення найсприятливіших умов для розвитку суспільного виробництва, яке забезпечує всесторонній розвиток особи. Специфічними формами проявлення цього закону на сучасному етапі є розподіл за принципом «від кожного по здібностям, кожному по праці» і розподіл через суспільні фонди споживання. Співвідношення між цими двома видами розподілу — не застигле, раз назавжди дане; воно рухоме, і змінюється відповідно до об'єктивних економічних умов. На сучасному етапі основною формою розподілу є оплата по праці². Розподілу по праці, зростанню грошової заробітної плати і премій, як записано в рішеннях XXIII з'їзду КПРС, належить головна роль у виконанні важливих виробничих завдань п'ятирічки, у підвищенні життєвого рівня народу³. Удосконалення заробітної плати є однією з умов будівництва комуністичної економіки.

Заробітна плата як економічна категорія соціалізму виражає взаємозв'язані відносини. З одного боку між суспільством і окремим трудівником, з другого — між підприємством і окремим робітником. Відповідно до цього заробітна плата формується за рахунок двох джерел — централізовано встановлених тарифних ставок і окладів робітників і службовців і фонду матеріального заохочення, який залежить від результатів праці кожного члена колективу і підприємства в цілому. Отже, в заробітній платі виступають і переплітаються економічні інтереси держави, колективів підприємств і їх окремих членів, і вона є підоймою справжньої матеріальної заінтересованості.

Найбільш повним визначенням заробітної плати, що розкриває її сутність, на нашу думку, є визначення її як грошової форми розподілу основної частини фонду індивідуального споживання робітників і службовців за кількістю і якістю їх індивідуальної і наслідками колективної праці, яка встановлює єдність міри праці і розподілу, створює матеріальну заінтересованість працівників в особистій праці і результатах господарської діяльності виробничого колективу, забезпечує разом з суспільними фондами споживання розширене відтворення робочої сили⁴.

Рівень заробітної плати тісно зв'язаний з об'єктивним економічним законом відшкодування витрат робочої сили, її відтворенням і необхідністю задоволення зростаючих потреб трудящих з розвитком продуктивних сил. Всі елементи організації заробітної плати повинні базуватись на науково обґрунтованих критеріях оцінки кількості і якості праці. Кількісна оцінка витрат праці окремого працівника здійснюється через нормування, а якісна — через тарифну систему з використанням різних систем заробітної плати.

На сучасному етапі в організації заробітної плати є ще багато невирішених питань. Для окремих підприємств характерна тенденція

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 366.

² Коли взяти доходи населення тільки від суспільства, виключити доходи від особистого підсобного господарства, то 81% реально використовуваних доходів населення одержує від розподілу за кількістю і якістю праці, і 19% — від розподілу через суспільні фонди споживання (В. Ф. Майер, Планирование реальных доходов населения. М., «Экономика», 1966, стор. 20).

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, 1966, стор. 144—145.

⁴ Е. И. Капустяни. К вопросу о сущности заработной платы при социализме. «Экономические науки», 1967, № 12, стор. 18.

до скорочення питомої ваги технічно обґрунтованих норм, до використання останніх як засобу «виведення» середнього заробітку. Зниження частки тарифу в середній заробітній платі¹, недостатня диференціація тарифних ставок залежно від складності, інтенсивності і умов праці свідчать про те, що тарифна система ще в повній мірі не виконує своєї функції регулятора рівня заробітної плати.

В умовах нової економічної реформи окремі недоліки тарифної системи можна усунути внаслідок застосування ефективних систем планування. Роль заохочувальних систем і премій зараз різко зростає. В поточному п'ятилітті приблизно $\frac{2}{3}$ всього приросту заробітної плати робітників і службовців в промисловості відбудеться за рахунок впровадження нових заохочувальних систем, а питома вага премій в заробітках трудящих збільшиться в 1,5—2 рази.

В. І. Ленін вказував, що заробіток робітників і службовців завжди повинен бути тісно ув'язаний з результатами праці всього колективу. Кращих, говорив В. І. Ленін, треба заохочувати «скороченням на певний період робочого дня, підвищенням заробітку, наданням великої кількості культурних або естетичних благ та цінностей і т. п.»².

Говорячи про необхідність додержання суворого контролю за мірою праці і мірою споживання, В. І. Ленін разом з тим підкреслював необхідність вирівнювання заробітної плати окремих категорій працівників, вказував на недопустимість занадто високих окладів в пролетарській державі.

Ці ленінські вказівки послідовно перетворюються в життя. Так, відповідно рішенням вересневого (1967 р.) Пленуму ЦК КПРС встановлений мінімальний розмір заробітної плати не нижчий від 60 крб. на місяць, а окремим категоріям працівників підвищені посадові оклади і тарифні ставки до 70 крб. на місяць. Знижені на 25% податки з робітників і службовців, які одержують заробітну плату від 61 до 80 крб. на місяць. З 1969 р. підвищені в середньому на 25% тарифні ставки робітникам в будівництві і на 23% робітникам підприємств промисловості будівельних матеріалів. Одночасно підвищені посадові оклади середньооплачуваних категорій інженерно-технічних працівників і службовців в будівництві в середньому на 12%, а в промисловості будівельних матеріалів — на 9%. Загальна чисельність працівників, яким підвищується заробітна плата, складає близько 9 млн. чоловік. На такі заходи державою асигнуються додаткові кошти в розмірі близько 1,5 млрд. карбованців. Це приведе до дальшого зростання заробітної плати. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців в 1969 р. складе 116,4 крб.³ проти 33 крб. у 1940 році⁴. Таким чином, уже в 1969 р. розмір заробітної плати робітників і службовців досягне рівня, запланованого на 1970 рік. Це велике досягнення нашої країни в піднесенні народного добробуту.

Розглядаючи розподіл в соціалістичному суспільстві, В. І. Ленін вказував на необхідність всемірного розвитку суспільних фондів споживання. Ще на початку Радянської влади він визначив конкретний напрям розвитку цих фондів: безплатна і обов'язкова загальна і політехнічна освіта для всіх дітей обох статей до 16 років, повне соціальне страхування робітників, безплатна медична допомога, безплатні ліки,

¹ Наприклад, в теперішній час питома вага оплати за тарифом в електромашинобудуванні складає 50—60%.

² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 227.

³ О государственном плане развития народного хозяйства СССР на 1969 год. — «Правда», 11 грудня 1968 р.

⁴ Статистичний збірник «Труд в СССР». М, 1968, стор. 137.

створення бібліотек, народних університетів та ін.¹ Називаючи суспільні фонди споживання, «паростками комунізму», В. І. Ленін закликав всемірно їх розвивати і зміцнювати, підкреслюючи при цьому, що «при підтримці пролетарської державної влади паростки комунізму не зачахнуть, а розростуться й розвинуться в повний комунізм»². Слідуючи ленінським вказівкам, Комуністична партія і соціалістична держава проявляють систематичне клопотання про розвиток суспільних фондів споживання.

Протягом всього існування соціалістичної держави трудящі СРСР із суспільних фондів споживання у вигляді виплат по соціальному страхуванню, пенсій, різних допомог, стипендій, безплатного навчання, безплатного медичного обслуговування і т. д. одержують значні суми. Так, 1969 року на ці виплати було асигновано 58 млрд. крб.

В ході комуністичного будівництва відбувається не тільки кількісне зростання суспільних фондів споживання, але й їх якісний розвиток. З кожним новим кроком уперед в розвитку суспільного виробництва поширюється коло охоплених суспільними фондами потреб.

Зараз значна частина суспільних фондів споживання (до 43%) зв'язана з оплатою по праці. Поступово розподіл через суспільні фонди споживання втратить зв'язок із розподілом по праці. Створення достатку матеріальних і духовних благ, перетворення праці в першу життєву потребу приведуть до відмирання соціалістичного принципу розподілу по праці. Суспільні фонди споживання перетворяться в єдину форму розподілу матеріальних і культурних благ і суспільство на своєму прапорі зможе написати «від кожного по здібності, кожному по потребі».

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 89; т. 24, стор. 429.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 383.

В. І. ЛЕНІН ПРО ПРИНЦИПИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ЗАІНТЕРЕСОВАНOSTІ ПРИ СОЦІАЛІЗМІ

Й. М. Бейліс, І. М. Шерстюк

Важливим внеском В. І. Леніна в розвиток марксистсько-ленінської теорії є теоретичне обґрунтування принципу матеріальної заінтересованості і його ролі в соціалістичному будівництві. Ленін узагальнив досвід будівництва соціалізму в Росії, показав, що необхідність матеріальної заінтересованості при соціалізмі обумовлена насамперед рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. У матеріальній заінтересованості він бачив можливість залучення широких трудящих мас до активного будівництва нового суспільства. У статті «До четвертих роковин Жовтневої революції» В. І. Ленін писав: «Не на ентузіазмі безпосередньо, а з допомогою ентузіазму, народженого великою революцією, на особистому інтересі, на особистій заінтересованості, на господарському розрахунку потрудіться збудувати спочатку міцні містки, які ведуть у дрібноселянській країні через державний капіталізм до соціалізму; інакше ви не підійдете до комунізму, інакше ви не підведете десятки й десятки мільйонів людей до комунізму»¹.

При соціалізмі рівень продуктивності суспільної праці ще не створює достатку необхідних матеріальних благ, праця ще не стала життєвою потребою всіх членів суспільства, у свідомості людей ще зберігаються пережитки у ставленні до праці. Тому суспільство, не маючи об'єктивних умов для застосування комуністичного принципу розподілу матеріальних благ по потребах, змушене встановити контроль над мірою праці і мірою споживання матеріальних благ членами суспільства.

Розвиваючи і збагачуючи теоретичні положення К. Маркса і Ф. Енгельса про розподіл матеріальних благ в соціалістичному суспільстві, В. І. Ленін писав, що соціалістичний лад, ліквідувавши приватну власність на засоби виробництва і знищивши експлуатацію людини людиною, створює інші ніж при капіталізмі форми і методи залучення членів суспільства до праці і підвищення її продуктивності².

Важливою формою здійснення матеріальної заінтересованості В. І. Ленін вважав розподіл матеріальних благ поміж членами соціалістичного суспільства у відповідності до кількості і якості затраченої ними праці³. Такий принцип розподілу дозволяє правильно поєднати особисті матеріальні інтереси з інтересами розвитку суспільного виробництва. Чим продуктивніша праця кожного трудівника і вища якість виготовленого ним продукту, тим більше він одержує матеріальних благ. Трудящі, застосовуючи різні вдосконалення з метою підвищити

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 34—35.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 460, 469—470.

³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 61.

продуктивність праці, впливають як на величину тієї частини продукту, що призначена для потреб суспільства, так і тієї частини, яка йде на задоволення їх особистих потреб.

Використання соціалістичною державою принципу розподілу по праці не тільки зацікавлює робітників в удосконаленні і кращому використанні машин і устаткування, стимулює підвищення робітниками своєї кваліфікації, впливає на зростання продуктивності праці, але й сприяє вихованню у людей комуністичного ставлення до праці.

У соціалістичній промисловості стимулювання праці здійснюється в різних формах, але основною формою, що становить головне джерело прибутків робітників і службовців, є заробітна плата. У ній найбільш повно відбивається суть ленінського принципу матеріальної зацікавленості і його роль у розвитку соціалістичного виробництва.

В. І. Ленін завжди надавав великого значення питанням удосконалення матеріального стимулювання, зокрема упорядкуванню заробітної плати як однієї із важливих форм матеріального стимулювання при соціалізмі. Вже в перших законах про працю, підписаних В. І. Леніном, знайшли відображення найважливіші ленінські принципи диференціації заробітної плати робітників з урахуванням їх кваліфікації, умов виробництва, кількості і якості затраченої праці та шляхи її удосконалення¹.

У праці «Чергові завдання Радянської влади» В. І. Ленін пропонував, щоб кращі робітники і колективи винагороджувались негайно (скороченням робочого дня, підвищенням заробітку, наданням великої кількості культурних або естетичних благ та цінностей і т. п.)². У цій праці він обґрунтовує необхідність збереження і широкого використання на певному ступені розвитку соціалізму відрядної оплати праці.

На весь період переходу до комунізму головним джерелом задоволення потреб радянських людей буде розподіл відповідно до праці, що здійснюється у формі заробітної плати.

У доповіді на XXIII з'їзді КПРС О. М. Косигін підкреслював, що «у наміченому плані піднесення життєвого рівня народу вирішальною ланкою буде зростання оплати по праці — **заробітної плати робітників та службовців і доходів колгоспників від громадського господарства**. Це — найважливіший стимул виробництва і головне джерело зростання доходів населення»³. За восьме п'ятиріччя середньомісячна заробітна плата робітників і службовців підвищиться в середньому на 20% і становитиме на кінець нової п'ятирічки близько 115 крб., а разом з виплатами і пільгами за рахунок суспільних фондів споживання приблизно 155 крб. на одного працюючого. Прибутки колгоспників від громадського господарства збільшаться в середньому на 35—40%⁴.

У 1967 р. порівняно з 1940 р. реальні доходи на душу населення збільшилися в 3,1 раза. Всі виплати і пільги робітникам промисловості і будівництва зверх індивідуальної заробітної плати, збільшилися у 1967 р. порівняно з 1913 р. майже у 30 разів, а селянам — з розрахунку на одного працюючого майже в 50 разів⁵.

У відповідності до рішень XXIII з'їзду КПРС у вересні 1967 р. Комуністична партія і Радянський уряд прийняли постанову про встановлення мінімальної заробітної плати робітникам і службовцям в роз-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 227.

² В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 35, стор. 105, 218.

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К. 1966, стор. 144—145.

⁴ Там же, стор. 145.

⁵ СССР в цифрах в 1967 году. М., 1968, стор. 133—134.

мірі 60 крб. та про підвищення заробітної плати верстатникам і іншим категоріям робітників.

Соціалістичні виробничі відносини вимагають правильного поєднання особистої, колективної і громадської заінтересованості, що забезпечує у своїй єдності неухильне зростання продуктивності праці, підвищення достатку всього народу. Тому в соціалістичному суспільстві праця кожного робітника не може оцінюватись по індивідуальних результатах. В. І. Ленін відзначав, що заробіток кожного робітника повинен залежати від результатів роботи підприємства. Одним із заходів підвищення продуктивності праці, писав В. І. Ленін, є «увідповіднення заробітків із загальними підсумками роботи фабрики або з експлуатаційними результатами залізничного і водного транспорту і т. п.»¹.

Залежність між індивідуальними і колективними наслідками діяльності підприємства встановлюється за допомогою премій, чим і досягається матеріальна заінтересованість робітників у рентабельності виробництва, в зростанні прибутків. Премія є одним із важливих матеріальних стимулів до підвищення продуктивності праці, засобом встановлення залежності розміру оплати від наслідків праці робітників з урахуванням таких якостей праці, як застосування нової техніки і передової технології, різноманітних пристосувань, і т. п., що істотно впливають на зростання продуктивності праці. А тому В. І. Ленін відзначав велику стимулюючу роль премій у підвищенні продуктивності праці на першій фазі комуністичного суспільства.

У постановках Ради Народних Комісарів РРФСР і Ради праці і оборуни, розроблених за участю В. І. Леніна і підписаних ним, втілена ленінська ідея преміювання за високі показники в праці. Говорячи про необхідність широкого використання різних форм матеріального стимулювання, В. І. Ленін зазначав, що «в перехідну епоху від капіталізму до комунізму обійтися без премії не можна»². Премії «треба давати так, щоб нагородити того, хто виявив героїство, ретельність, талант і відданість господарника»³.

Ленін вважав, що преміювати треба не лише окремих робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, а й цілі колективи соціалістичних підприємств і кооперативних організацій. Преміювання повинно бути як індивідуальним, так і колективним⁴.

В. І. Ленін постійно боровся за здійснення принципу «хто не працює, той не їсть», вимагав суворого контролю з боку суспільства за мірою праці і мірою споживання і рішуче виступав проти ігнорування принципу матеріальної заінтересованості, вважаючи це шкідливим для соціалістичного суспільства. Він виступав також проти ігнорування дії закону розподілу по праці, проти спроб троцькістсько-лівацьких елементів організувати на промислових підприємствах країни «виробничі комуні» і ввести зрівнялівку у споживанні незалежно від вкладу робітничого завдання, його кваліфікації і умов праці.

Під час дискусії про профспілки Троцький висунув положення про те, що принципом господарської політики соціалістичної країни є ударність у виробництві і зрівнялівка у споживанні. В. І. Ленін викрив науково-теоретичну неспроможність і політичну шкідливість цього положення. «Коли мені так будуть віддавати перевагу, що я буду одержувати восьмушку хліба, то дякую красенько за таку перевагу. Пере-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 278.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 91.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 12—13.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 226—227.

вага в ударності є перевага і в споживанні. Без цього ударність — мрія, хмарка, а ми, все-таки, матеріалісти... коли говориш ударність, тоді дай і хліба, і одержі, і м'яса»¹. Виступаючи проти спроб введення дрібнобуржуазної зрівнялівки у розподілі, В. І. Ленін переконливо довів, що зрівнялівка нічого спільного не має з марксистським розумінням рівності членів суспільства і що вона лише може пошкодити справі соціалістичного будівництва як у місті, так і на селі.

Історія повністю підтвердила ленінське положення про необхідність використання матеріальної заінтересованості при соціалізмі, а також і те, що комуністичний розподіл не можна вводити доти, доки не буде створена адекватна комунізму матеріально-технічна база, що забезпечує достаток матеріальних благ, доки праця не перетвориться на першу життєву потребу.

Досвід соціалістичного будівництва в Радянському Союзі і в інших країнах показав, що метод зрівнялівки при розподілі матеріальних благ між трудящими, ігнорування індивідуальної і колективної заінтересованості гальмує розвиток суспільного виробництва, заважає в повній мірі використовувати переваги соціалістичного способу виробництва для швидкого розвитку виробничих сил країни, яка йде шляхом комуністичного будівництва.

Говорячи про роль матеріальної заінтересованості в розвитку соціалістичної економіки, В. І. Ленін разом з тим підкреслював особливе значення нових, народжених соціалістичним устроєм моральних стимулів до праці². Він зазначав, що матеріальні стимули можуть стати могутньою рушійною силою суспільного виробництва лише в органічному поєднанні з моральними, інакше матеріальна заінтересованість обмежиться вузькими рамками індивідуального розрахунку.

В. І. Ленін розкрив тісний зв'язок і взаємозалежність між обома стимулами, показав необхідність їх поєднання. У «Наказі з питань господарської роботи», підготовленому ним і прийнятому 28 грудня 1921 р. IX Всеросійським з'їздом Рад, говориться, «що всякий успіх у справі піднесення господарства повинен, зокрема, регулярніше винагороджуватись як орденом трудового прапора, так і грошовими преміями»³.

У жовтні 1922 р. група інженерів на чолі з Губкіним закінчила роботу по вивченню горючих сланців. Вона внесла пропозиції щодо практичного використання їх в народному господарстві соціалістичної Росії. Про наслідки великої наукової роботи стало відомо Володимирі Іллічу. Він звернувся до Президії ВРНГ з пропозицією «нагородити зазначену групу інженерів трудовим орденом Червоного прапора і значною грошовою сумою»⁴. Ленінська вказівка знайшла свій дальший розвиток у рішеннях з'їздів і пленумів ЦК КПРС. У Програмі КПРС записано: «Правильне поєднання матеріальних і моральних стимулів до праці — велика творча сила в боротьбі за комунізм»⁵.

У рішеннях XXIII з'їзду КПРС, березневого і вересневого Пленумів ЦК КПРС (1965 р.) намічені важливі заходи по використанню економічного стимулювання для підвищення ефективності соціалістичного виробництва.

Нова система господарювання, що здійснюється в нашій країні у відповідності з цими рішеннями, забезпечує тісний зв'язок особистої,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 10.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 380.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 148.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 476.

⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Держполітвидав УРСР, 1961, стор. 78.

колективної і громадської заінтересованості у підвищенні ефективності виробництва, доводить особисту матеріальну заінтересованість до загальнонародної. Шляхом утворення і використання фондів матеріального заохочення здійснюється додаткове заохочення до більш продуктивної праці.

Використовуючи економічні стимули підвищення продуктивності праці як могутній засіб розвитку соціалістичної економіки в період переходу до комунізму, Комуністична партія і Радянський уряд, керуючись вказівками В. І. Леніна, проводять курс на підвищення комуністичної свідомості робітників, на виховання комуністичного ставлення до праці.

Говорячи про необхідність використання індивідуального і колективного матеріального стимулювання, В. І. Ленін разом з тим зазначав його минучий характер: «...зараз же слідом за здійсненням рівності всіх членів суспільства щодо володіння засобами виробництва, тобто рівності праці, рівності заробітної плати, перед людством неминуче стане питання про те, щоб іти далі, від формальної рівності до фактичної, тобто до здійснення правила «кожний по здібностях, кожному по потребах»¹.

При комунізмі залишиться лише суспільна матеріальна заінтересованість, яка відображає інтереси всіх членів суспільства. Ця форма матеріальної заінтересованості в комуністичному суспільстві досягне свого вишого розвитку й досконалості.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 428.

ЛЕНІНСЬКІ ІДЕЇ ПРО МАТЕРІАЛЬНИЙ ДОБРОБУТ ТРУДЯЩИХ СЕЛЯН І СУЧАСНІСТЬ

Т. Г. Срібницька

В. І. Ленін говорив, що в союзі робітників і селян вся сила і опора Радянської влади, запорука того, що справа соціалістичного перетворення, справа перемоги над капіталом буде доведена до переможного кінця¹.

Цей союз був обумовлений класовим становищем пролетаріату і селянства при капіталізмі, єдністю мети у революційному перетворенні суспільства. При капіталізмі сільське господарство, як і промисловість, розвивається, підлягаючи законам додаткової вартості, конкуренції та анархії виробництва. А тому велика маса трудящих селян неминуче розоряється, а невелика частина багатіє, перетворюється в куркулів. Відбувається постійний процес пролетаризації дрібних селян та їх загибель як самостійних виробників. У дореволюційній Росії, відповідно до статистичних даних, із кожних 100 селянських дворів тільки 20 могли вважатися середняцькими. Куркульських було 15% дворів і на їх частку припадало більше половини всіх селянських посівів. 65% дворів складали бідняки — головний прошарок дореволюційного села². Трудящі селяни не мали в достатній кількості необхідної тяглової сили та інвентаря. В усій масі селянських дворів безкінці складали 30% і безінвентарні — 34%³.

У сільському господарстві Росії налічувалось лише 752 тис. кінних жаток і 324 тис. сівалок⁴. Механічних двигунів було менше 1%⁵.

Становище переважної частини селян, повністю або майже повністю позбавлених засобів виробництва, не відрізнялося від становища сільських пролетарів та напівпролетарів. Трудівники села, не маючи необхідних засобів до існування, доведені до злидарства, постійно боролися за землю, якою володіли поміщики, царська сім'я та духовенство.

Радянська держава з перших днів свого існування багато зробила для того, щоб задовольнити матеріальні потреби трудящего селянства, підвищити його життєвий рівень. Конкретним заходом у цьому відношенні став декрет про землю, за яким була ліквідована приватна власність на землю. Декрет звільнив селян від влади капіталістичних монополій, від численних боргів банкам. Тільки Селянському банку селяни були винні 1326 млн. карбованців⁶. Якщо питання про створен-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 215.

² Сельское хозяйство СССР. М., 1960, стор. 8.

³ Там же.

⁴ Достижения Советской власти за 40 лет в цифрах. Госстатиздат, 1957, стор. 147.

⁵ Сельское хозяйство СССР. М., 1960, стор. 17.

⁶ Экономический справочник сельского пропагандиста. М., 1966, стор. 15.

ня соціалістичних виробничих відносин у промисловості було в основному вирішено у перші місяці Радянської влади шляхом націоналізації капіталістичної власності, то для створення соціалістичних виробничих відносин на селі потрібні були роки.

Російське село являло собою океан дрібних одноосібних селянських господарств, що базувалися в основному на ручній праці. Націоналізація землі і передача її у безплатне користування селянам спричинили збільшення прошарку дрібних товаровиробників на селі. Якщо у дореволюційній Росії налічувалось 20 млн. одноосібних селянських господарств, то в 1928 р. більше 25 млн.¹

Дрібнотоварне господарство ледве могло здійснювати просте відтворення. Товарність сільськогосподарського виробництва була дуже низькою. За даними 1913—1914 рр., із валового збору зерна (4614,1 млн. пуд.), на ринок надходило 1245 млн. пуд., або 27%. Товарний продукт сільського господарства (позаселянський оборот) складав 26,4% валового продукту². Дрібнотоварне виробництво не могло забезпечити широким масам селян-одноосібників виходу із нужди. В. І. Ленін писав, що «дрібне господарство... неспроможне... звільнити людство від злиднів мас»³.

Вихід із тяжкого економічного становища і можливості росту матеріального та культурного рівня трудівників села В. І. Ленін бачив у перетворенні дрібних селянських господарств на великі колективні господарства шляхом виробничого кооперування. Він відзначав, що кооперація — це єдиний засіб врятувати селян від злиднів і розорення, що вона найкращий шлях до розвитку продуктивних сил сільського господарства та розв'язання суперечності між великою соціалістичною промисловістю і дрібним сільським господарством, яка має місце в економіці перехідного періоду від капіталізму до соціалізму. Кооперування сільського господарства, підкреслював В. І. Ленін, — життєва необхідність, без якої нічого й мріяти вивести селянство із злиднів навіть у умовах Радянського ладу, і що тільки створення кооперативного великого механізованого сільського господарства відкриє селянству шлях до забезпеченого і культурного життя.

Ленінські ідеї про соціалістичну кооперацію почали впроваджуватися у життя з виникненням на селі комун, артіль, товариств по спільній обробці землі. Але громадянська війна та воєнна інтервенція перешкодили здійсненню ленінського кооперативного плану. Радянська країна змушена була ввести продрозкладку — специфічний воєнно-політичний союз робітничого класу і трудового селянства. Існування такого союзу відповідало економічним і політичним інтересам двох класів — робітничого класу, який одержував від селян продовольство, і селянства, яке Радянська влада захищала від поміщиків і куркулів. При переході до мирної праці і будівництва соціалізму стало необхідним підвести під союз робітників і селян нову економічну базу, яка б відповідала новим умовам. Це було досягнуто заміною продрозкладки продподатком, що означало початок проведення непу. Неп був спрямований на будівництво соціалізму шляхом використання товарно-грошових відносин. Установлювались міцні зв'язки між промисловістю (на той час в основному соціалістичною) та сільським господарством (в основному дрібнотоварним), між робітничим класом і селянством.

¹ Экономический справочник сельского пропагандиста. М., 1966, стор. 17.

² Основные закономерности построения социалистической экономики. М., «Наука», 1967, стор. 79.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 136—137.

Найбільш припустимою і об'єктивно необхідною формою такого зв'язку була торгівля. Характеризуючи сутність непу, В. І. Ленін писав: «Правильною політикою пролетаріату, який здійснює свою диктатуру в дрібноселянській країні, є обмін хліба на продукти промисловості, необхідні селянинові. Тільки така продовольча політика відповідає завданням пролетаріату, тільки вона здатна зміцнити основи соціалізму і привести до його повної перемоги»¹.

Треба відзначити, що проведення у життя нової політики було пов'язано з деяким пожвавленням капіталістичних елементів у країні. Але це пожвавлення не становило серйозної небезпеки для диктатури пролетаріату, яка зосередила у своїх руках політичну владу і командні висоти народного господарства. Робітничий клас мав змогу обмежити, а потім і повністю ліквідувати капіталістичні елементи. Так воно й сталося. Уже напередодні колективізації відбулися зміни в соціальній структурі селянства. У 1928—1929 рр. із 25 млн. селянських дворів бідняцькі складала 35%, середняцькі — 60%, куркульські — 4—5%².

У період непу робітничий клас, спираючись на селян-бідняків, взяв курс на союз із середняком. Це сприяло успішній боротьбі з капіталізмом на селі, росту товарної продукції бідняцько-середняцьких господарств. Так, у 1928—1929 рр. продукція 3540 господарств у кооперативному збуті складала 91—93%, а питома вага продукції заможних і куркульських господарств — тільки 8,7%³. Це дало змогу партії уже в 1930 р. закріпити політику суцільної колективізації і ліквідації куркульства як класу. Внаслідок вжитих заходів у 1934 р. було утворено 233,3 тис. колективних господарств, які об'єднали 71,4% селянських дворів⁴.

Колективізація привела у відповідність виробничі відносини у сільському господарстві з характером продуктивних сил в усьому народному господарстві і означала перемогу соціалістичного способу виробництва у землеробстві.

У 1937 р. кооперативно-колгоспний сектор охоплював 57,9% населення країни, а частка соціалістичних форм господарств у валовій продукції сільського господарства (включаючи особисте підсобне господарство колгоспників) складала 99,8%⁵. Колгоспне селянство стало новим класом, назавжди зв'язавши свою долю із суспільним соціалістичним господарством.

Таким чином, нові виробничі відносини відкрили широкі можливості для розвитку продуктивних сил у місті і на селі. Це дало змогу КПРС і Радянському уряду в сучасних умовах прийняти ряд рішень, які б сприяли підвищенню економічної ефективності народного господарства шляхом удосконалення колгоспного виробництва. Ці заходи були викликані тим, що за останні роки, особливо в роки семирічки (1959—1965 рр.), виробництво деяких видів сільськогосподарської продукції стало відставати від зростаючих потреб населення та промисловості. Таке відставання було наслідком зменшення капіталовкладень у сільське господарство, зниження цін на сільськогосподарську продукцію і водночас підвищення цін на продукцію промислового виробництва. Згубно позначилось на розвитку сільського господарства порушення принципу матеріальної заінтересованості, розробленого

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 311—312.

² БСЭ. Издание второе, т. 23, стор. 375.

³ И. Г. Булатов. Кооперация и ее роль в подготовке сплошной коллективизации. М., Соцэкиз, 1960, стор. 91.

⁴ В. Ф. Станис. Социалистическое преобразование сельского хозяйства. М., Соцэкиз, 1959, стор. 29.

⁵ Народное хозяйство СССР. Госстатиздат, 1956, стор. 19, 31.

ще В. І. Леніним і покладеного ним в основу економічної політики на селі в умовах непу.

На ці та інші помилки в управлінні і керівництві сільським господарством вказав березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС, який прийняв відповідні рішення, пізніше схвалені XXIII з'їздом КПРС. Були встановлені і доведені до колгоспів незмінні плани закупки зерна, олійних культур, картоплі, цукрових буряків, бавовни-сирцю, худоби і птиці, молока, яєць, шерсті та інших сільськогосподарських продуктів на 1965—1970 роки. Це дало можливість керівникам господарств найбільш доцільно визначити структуру посівної площі, кількість поголів'я худоби, передбачити план закупки сільськогосподарських машин.

Існуючі раніш закупочні ціни на сільськогосподарську продукцію не завжди відшкодовували виробничі витрати. Але зараз підвищені закупочні ціни на найважливіші продукти сільського господарства та знижені ціни на деякі промислові товари виробничого призначення. Оскільки зернова проблема була й залишається основною, то для заохочення продажу державі зерна за пшеницю та жито, що продані понад план, держава виплачує надбавку до основної закупочної ціни в розмірі 50%. Це, безумовно, стимулює керівників і всіх колгоспників на підвищення культури землеробства, урожайності, товарності господарств. Так, урожайність зернових в 1965—1967 рр. порівняно з 1962—1964 рр. збільшилась в середньому на 1,6 ц з гектара, в тому числі пшениці — на 1,8 ц з гектара. Урожайність цукрових буряків (фабричних) зросла на 47 ц з гектара, бавовни-сирця — на 3,8 ц, картоплі — на 17 ц, овочів — на 16 ц з гектара¹.

Підвищення врожайності сприяло росту валових зборів і товарності. За чотири роки (1965—1968 рр.) державні закупки пшениці порівняно з попереднім чотириріччям збільшились у середньому за рік на 8,8 млн. т, круп'яних культур — на 676 тис. т, картоплі — на 2 млн. т, овочів — на 1,7 млн. т, цукрових буряків — на 19 млн. тонн².

Збільшення виробництва і заготівлі продуктів тваринництва було досягнуто при одночасному зростанні кількості худоби та підвищення її продуктивності (табл. 1, 2).

Таблиця 1³

Кількість худоби на 1 січня (млн. голів)	1965 р.	1966 р.	1967 р.
У всіх категоріях господарств			
Велика рогата худоба	87,2	93,4	97,1
Корови	38,8	40,1	41,2
Свині	52,8	59,6	58,0
Вівці і кози	130,7	135,3	141,0

Підвищилась продуктивність худоби у колгоспах, радгоспах та інших державних господарствах (у кілограмах).

¹ Підраховано автором на основі даних доповіді Л. І. Брежнєва на Пленумі ЦК КПРС 30 жовтня 1968 р. — «Известия», 31 жовтня 1968 р.

² Там же.

³ Ежегодник БСЭ, 11-й вып., 1967, стор. 89.

Таблиця 2¹

Продуктивність худоби	1964 р.	1965 р.	1966 р.
Середньорічний удій молока від одної корови	1700	2002	2037
Середньорічний настриг вовни з однієї вівці	2,5	2,9	2,9

Як видно з наведених даних, поголів'я великої рогатої худоби в 1967 р. порівняно з 1965 р. зросло на 12%, у тому числі корів — на 6%, а середньорічний удій молока від однієї корови збільшився в 1966 р. порівняно з 1964 р. на 337 кг.

У підвищенні продуктивності сільськогосподарського виробництва важливу роль відіграє матеріально-технічна база, яка безперервно зростає. Про технічну озброєність сільського господарства СРСР говорять дані табл. 3.

Таблиця 3²

Сільськогосподарські машини, тис. шт. (на кінець року)	1960 р.	1963 р.	1964 р.	1965 р.	В тому числі в колгоспах	
					1964 р.	1965 р.
Тракторів:						
у фізичних одиницях . .	1122	1442	1539	1613	758	772
у перерахунку на 15-сильні	1985	2612	2821	3032	1343	1398
Зернозбиральних комбайнів (у фізичних одиницях)	497	517	513	320	228	224
Вантажних автомобілів (включаючи автоцистерни)	778	922	954	982	459	469

Як видно з наведених даних, кількість тракторів у 15-сильному обчисленні в сільському господарстві країни в цілому збільшилось за п'ять років у 1,5 раза, а в колгоспах лише за рік — з 1964 р. по 1965 р. — на 55 тис. шт. Порівняно з попереднім триріччям за три роки (1965—1967) держава збільшила вклади на виробниче будівництво і придбання техніки для сільського господарства більш ніж на п'ять мільярдів карбованців³.

У 1966 р. сільське господарство одержало 227 тис. тракторів (у фізичних одиницях), 106 тис. вантажних автомобілів, 86 тис. зернозбиральних комбайнів⁴. Підвищення рівня технічного озброєння дало змогу підняти продуктивність праці в сільському господарстві. Так, у 1966 р. порівняно з 1913 вона зросла більш ніж у 5 разів, а енергоозброєність праці — у 16,4 раза⁵.

Зростання та удосконалення продуктивних сил у сільському господарстві поліпшують життя і побут селянства. Праця колгоспників

¹ В. В. Мацкевич. Социалистическое переустройство сельского хозяйства. М., «Знание», 1967, стор. 27.

² Народное хозяйство СССР в 1965 году. Статистический ежегодник, 1966, стор. 395, 405.

³ Доповідь Л. І. Брежнева на Пленумі ЦК КПРС 30 жовтня 1968 р. — «Известия», 31 жовтня 1968 р.

⁴ Ежегодник БСЭ. Вып. 11-й, стор. 89.

⁵ Страна Советов за 50 лет. М., «Статистика», 1967, стор. 152—153, 125.

оплачується не із суспільного фонду, а із фонду кожного господарства. Завдяки цьому рівень оплати праці пов'язаний безпосередньо з доходністю конкретного господарства. Але до останнього часу оплата праці колгоспників не була гарантована, тому невдачі господарств, незалежно від причин, відбивались на їх матеріальному добробуті. Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС Радянська держава здійснила ряд заходів по підвищенню реальних доходів колгоспників. Так, з 1 липня 1966 р. була введена гарантована оплата праці колгоспників (грошима і натурою), норми виробітку для них почали встановлювати відповідно до норм, які застосовуються на аналогічних роботах у радгоспах. Якщо господарство не має власних коштів для гарантованої оплати праці колгоспників, то воно може одержати кредит у Держбанку строком до п'яти років. Це сприяє росту реальних доходів колгоспників, наближаючи їх до доходів робітників радгоспів.

Про співвідношення рівня доходів на сім'ю у різних групах трудящих за період 1960—1966 рр. (дані вибірових бюджетних обстежень) видно з табл. 4.

Таблиця 4¹

Групи трудящих	1960 р.	1964 р.	1965 р.	1966 р.
Робітники промисловості	100	100	100	100
Робітники радгоспів	81,9	87,2	88,8	91,0
Колгоспники	64,5	70,2	72,5	77,6
Службовці	114,5	112,7	114,8	116,9

Ми бачимо, що реальні доходи колгоспників збільшуються значно швидше ніж доходи інших груп трудящих. Порівняно з 1960 р. у 1966 р. вони зросли на 22%. Збільшення оплати праці колгоспників надалі буде вирішуватися шляхом розвитку і зміцнення суспільного господарства. А цьому сприяє нова система планування і керівництва у сільському господарстві. Так, у 1967 р. доходи колгоспників країни були на 24% вищими, ніж в 1964 році².

Здійснення рішень партії дає добрі наслідки. Це видно і на прикладі розвитку сільського господарства Харківської області.

Про валову продукцію сільського господарства Харківської області (у порівняльних цінах 1965 р., млн. крб.) дає уявлення табл. 5.

Таблиця 5³

Роки	Усі категорії господарств	В тому числі	
		колгоспи	радгоспи
1962	786,4	403,2	128,3
1963	641,3	320,4	102,2
1964	864,2	437,3	190,8
1965	910,4	427,1	201,5
1966	900,2	440,4	189,9
1967	924	452,4	198,7

¹ Є. С. Русанов, Л. П. Куприенко. Развитие производства и рост жизненного уровня советского народа. М., «Экономика», 1967, стор. 25.

² Доповідь Л. І. Брежнєва на Пленумі ЦК КПРС, 30 жовтня 1968 р., «Известия», 31 жовтня 1968 р.

³ Таблиця складена автором на основі даних річних звітів господарств Харківської області.

Ми бачимо, що валова продукція сільського господарства області у 1965—1967 рр. порівняно з 1962—1964 рр. зросла на 19,3%, а продукція колгоспів області за той же період — на 13,7%. Ростуть державні закупки сільськогосподарських продуктів у колгоспах області (табл. 6).

Таблиця 6¹

Продано державі колгоспами області (тис. т)	1966 р.	1967 р.
Зернових	581,7	558,7
Соняшника	124,5	142,2
Цукрових буряків	2109,1	2301,2
Овочів	41,0	52,6
Молока	362,3	371,7

Незважаючи на несприятливі погодні умови 1967 р. державні закупки сільськогосподарської продукції у колгоспах області перебільшили рівень 1966 р. по соняшнику на 14%, по цукрових буряках — на 9%, овочах — на 28%. Це обумовило зростання валових доходів колгоспів і колгоспників. Так, валовий дохід в розрахунку на одного працюючого колгоспника у 1967 р. складав 1373 крб. Він перевищив рівень 1964 р. на 360 крб. Середня оцінка одного людино-дня (гроші і натура) у колгоспах області в 1967 р. дорівнювала 3,27 крб. Вона була більшою ніж у 1964 р. на 0,44 крб.²

Таким чином, рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, XXIII з'їзду партії є втіленням і розвитком ленінського кооперативного плану. Ці рішення знаменують собою новий курс політики нашої партії на селі. Вони спрямовані на дальше зростання матеріального добробуту трудівників села.

¹ Дані річних звітів колгоспів Харківської області.

² Там же.

В. І. ЛЕНІН ПРО ПЕРЕВАГИ СОЦІАЛІЗМУ В ПІДНЕСЕННІ КУЛЬТУРНО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ ТРУДЯЩИХ

А. В. Мосьпан

Серед проблем ленінської теоретичної спадщини важливе місце посідає проблема зростання культурно-технічного рівня трудящих. Різні аспекти її В. І. Ленін аналізував у багатьох своїх працях в зв'язку з питаннями, які необхідно було розв'язати в ході Великої Жовтневої соціалістичної революції, а також в процесі побудови комунізму¹.

Невід'ємною якісною ознакою робочої сили на різних етапах розвитку суспільства є певний культурно-технічний рівень трудящих. Зміст категорії культурно-технічного рівня трудящих не однаковий для різних способів виробництва. При сучасному розвитку науки, техніки і культури він виступає як конкретний вираз сукупності нагромадженого суспільно-виробничого досвіду працівників. Це безумовно, одна з динамічних категорій, яка відбиває зміни продуктивних сил і вплив на ці зміни виробничих відносин. Культурно-технічний рівень трудящих з одного боку є невід'ємною рисою суб'єктивного елементу продуктивних сил, а з другого боку відіграє істотну роль в системі виробничих відносин і тому перебуває в тісному зв'язку з найважливішими категоріями та економічними законами кожного способу виробництва. Це впливає із ролі живої праці в процесі виробництва. Для того щоб відбувся процес праці, необхідно, щоб робоча сила як «сукупність фізичних і духовних здібностей, які має організм, жива особливість людини»² поєдналась з засобами виробництва і привела їх в рух.

Характер сполучення особистих і речових факторів процесу виробництва залежить від форми власності на засоби виробництва і тому «особливий характер і спосіб, яким здійснюється це з'єднання, відрізняє різні економічні епохи»³. Цей спосіб з'єднання при соціалізмі відбувається на базі суспільної власності і тому діаметрально протилежний капіталістичному способу з'єднання цих елементів, яке здійснюється на основі приватнокапіталістичної власності. При капіталізмі трудящі позбавлені засобів виробництва і тому змушені продавати свою робочу силу капіталістам. Отже, вона набуває економічної форми особливого товару. Розвиток якісного стану робочої сили при капіталізмі підпорядкований дії економічних законів капіталізму і перш за все його основному економічному закону — закону додаткової вартості. Зміни, які відбуваються в засобах виробництва, викликають зміни і в якісному стані робочої сили, але цей процес розвитку проходить стихійно, суперечливо, нерівномірно і носить антагоністичний характер.

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 364; т. 28, стор. 176; т. 29, стор. 50; 54—55, 87, 156, 296; т. 31, стор. 253; т. 33, стор. 50, 418—419; т. 41, стор. 249, 251—252, 259.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 165.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 24, стор. 41.

Зростання культурно-технічного рівня трудящих обмежується самим функціонуванням капіталу, тому що буржуазія дбає про існування робітників лише остільки, оскільки це їй необхідно, а тому вона й освіту дає їм лише в тій мірі, в якій це відповідає її інтересам¹. На різних стадіях розвитку капіталізму щодо підвищення культурно-технічного рівня трудящих буржуазія застосовує різну тактику, але мета і результати залишаються ті ж самі. Піднесення культурно-технічного рівня трудящих підпорядковане процесу використання капіталом найбільш придатних для експлуатації здібностей людини, а тому тенденція підвищення культурно-технічного рівня трудящих проявляється за капіталізму в супроводі «прогресу» суперечностей, тобто загостренням і розширенням їх².

Жовтнева соціалістична революція відкрила необмежені можливості для підвищення культурно-технічного рівня трудящих. «Вперше після століть праці на чужих, підневільної роботи на експлуататорів, — писав В. І. Ленін, — з'являється можливість *роботи на себе*, і притому роботи, яка спирається на всі здобутки новітньої техніки і культури»³.

Влада трудящих — найвирішальніша перевага соціалізму вперше дала народним масам повну можливість користуватися благами культури, цивілізації і демократії.

Соціалістична революція створює об'єктивні і суб'єктивні умови, необхідні трудящим масам, щоб змінити умови життя і самих себе. В. І. Ленін підкреслював, що завдяки тому, що влада і всі найважливіші засоби виробництва належать трудящим, які самі є першою продуктивною наймогутнішою силою, створюються всі умови для докорінних змін в культурно-технічному рівні трудящих.

Узагальнюючи початковий досвід соціалістичного будівництва, В. І. Ленін розкрив переваги соціалізму перед капіталізмом, показавши, що при соціалізмі людство перейшло до нової стадії розвитку, яка несе з собою надзвичайно блискучі можливості⁴. «Тепер всі чудеса техніки, всі здобутки культури стануть загальнонародним добром, і віднині ніколи людський розум і геній не будуть обернені в засоби насильства, в засоби експлуатації»⁵.

Соціалістична система господарства може використати об'єктивну можливість, яку породжують сучасні продуктивні сили, щоб забезпечити всім членам суспільства кращі матеріальні умови існування, а також повний вільний розвиток і застосування їх фізичних та духовних здібностей⁶.

При капіталізмі ж духовна і матеріальна діяльність, виробництво і споживання випадають на долю різних індивідів, що свідчить про наявність протилежності між розумовою і фізичною працею.

Соціалістичне виробництво підпорядковане об'єктивній меті забезпечення вільного всебічного розвитку всіх членів суспільства⁷. В. І. Ленін писав, що «тільки соціалізм дасть можливість підпорядкувати суспільне виробництво і розподіл продуктів за науковими міркуваннями»⁸.

Таким чином, дія основного економічного закону соціалізму визначає потребу всебічного розвитку всіх членів соціалістичного суспільст-

¹ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2, стор. 329.

² В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 162.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 364.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 440.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 430.

⁶ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 277—278.

⁷ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 29.

⁸ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 36.

ва, а це в свою чергу обумовлює неухильне планомірне піднесення культурно-технічного рівня трудящих. У програмі КПРС підкреслюється, що «мета соціалізму — все повніше задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб народу...»¹.

Щоб аналізувати переваги соціалізму над капіталізмом в зростанні культурно-технічного рівня трудящих, треба брати взаємопов'язаний комплекс показників і обов'язково враховувати не лише ті з них, які піддаються цифровому виразу, але й ті, що не можуть бути виражені в цифрах, — відсутність безробіття при соціалізмі, впевненість трудящих в забезпеченні працею і інші. Щоб наочніше бачити переваги соціалізму, треба сучасність порівнювати з минулим нашої країни, досліджувати ті процеси, які сьогодні відбуваються в капіталістичному світі в умовах співіснування двох протилежних систем і науково-технічної революції.

Умови, в яких довелося будувати соціалізм в нашій країні, не були сприятливими, тому що Росія до революції була однією з найбільш відсталих країн в економічному і культурному відношенні. В. І. Ленін напередодні Жовтневої соціалістичної революції надавав великого значення питанням народної освіти і пов'язував їх з революційною боротьбою трудящих. «Або злидні і здичавіння при всевладді поміщиків-кріпосників..., — писав він, — або свобода і цивілізація при вмінні і рішимості завоювати свободу...»². У царській Росії величезна частина населення була темною і неосвіченою, тому що робилося все, щоб не дати робітникам і пригнобленим масам освіти.

В середніх школах переважала становість: 56% учнів були дітьми дворян і чиновників³. Тому в «Проекті програми Російської соціал-демократичної робітничої партії» поряд з найближчим політичним завданням — поваленням царського самодержавства — в галузі народної освіти вимагалось відокремити церкву від держави і школи від церкви; ввести загальну безплатну і обов'язкову до 16 років освіту; забезпечити бідних дітей їжею, одягом і навчальними посібниками за рахунок держави, заборонити підприємцям користуватися найманою працею дітей до 15-літнього віку⁴.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції справа народної освіти стала складовою частиною загальної справи побудови соціалізму. У промові на Всеросійському з'їзді учителів-інтернаціоналістів В. І. Ленін говорив, що тепер учительська армія повинна стати головною армією соціалістичної освіти, щоб звільнити життя, знання від підлеглості капіталові, від ярма буржуазії⁵. Перевага соціалізму полягає в тому, що вперше створюється можливість залучити більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити і розгорнути свої здібності, виявити таланти⁶.

В. І. Ленін не тільки теоретично обґрунтовував переваги соціалізму над капіталізмом в піднесенні культурно-технічного рівня трудящих, а й накреслив програму практичних дій по реалізації цих переваг. Так, Програма партії, розроблена Ленінім і прийнята VIII з'їздом РКП(б), проголосила принципово нові основи і шляхи розвитку народної освіти. У галузі народної освіти Комуністична партія поставила завдання перетворити школу із знаряддя панування буржуазії в знаряддя цілкови-

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 366.

² В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 115.

³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 419.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 13—14.

⁵ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 400.

⁶ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 363.

того знищення поділу суспільства на класи, в знаряддя комуністичного переродження¹. В. І. Ленін особисто підписав Декрет Ради Народних комісарів про створення державної комісії по освіті і при ній відділу по введенню загальної письменності від 9 листопада 1917 р.², а також постанову Народного Комісаріату по освіті від 15 грудня 1917 р.³ і ряд інших документів. Приділяючи особливу увагу створенню кваліфікованих кадрів для народного господарства, В. І. Ленін підписав Декрети Раднаркому про учбову професійно-технічну повинність і про організацію головного комітету професійно-технічної освіти⁴.

Вищий культурно-технічний рівень трудящих при соціалізмі не тільки результат, а й умова побудови соціалізму, тому що без піднесення цього рівня неможливо підняти продуктивність праці, яка є найважливішою умовою остаточної перемоги комунізму над капіталізмом.

Соціалізм створює можливість планомірного піднесення культурно-технічного рівня трудящих і це також вирішальна його перевага, бо планомірна організація суспільно-продуктивного процесу спрямовується на забезпечення добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства. Планомірне неухильне зростання культурно-технічного рівня трудящих в перехідний період від капіталізму до соціалізму було одним із важливих взаємопов'язаних ланцюгів будівництва соціалізму. Воно починалось перш за все з ліквідації неписьменності. «Неписьменна людина стоїть поза політикою, її спочатку треба навчати азбуки»⁵. Про письменність населення Росії за 1897—1920 рр. (на 1000 чол.) свідчить табл. 1.

Таблиця 1

	На 1000 чол. ст. письменних		На 1000 жін. ст. письменних		На 1000 всього населення письменних	
	1897 р.	1920 р.	1897 р.	1920 р.	1897 р.	1920 р.
Європейська Росія	326	422	136	255	229	330
Північний Кавказ	241	357	56	215	150	281
Сибір (Західний)	170	307	46	134	108	218
Всього	318	409	131	244	223	319

З табл. 1 видно, що в Росії 1897 року було 77,7% неписьменних. Тільки завдяки перевагам соціалістичної системи під керівництвом Комуністичної партії наш народ міг вийти на висоти сучасної науки і культури.

Реалізуючи докорінні переваги соціалізму, в нашій країні було рішуче покинчено з культурною відсталістю. Наш народ перевершив розвинені капіталістичні країни по масштабах і якості підготовки спеціалістів. Так, порівняно з 1913 р. за роки Радянської влади чисельність тих, хто навчається, збільшилась з 10 млн. 588 тис. до 73 млн. 559 тис. Кількість вчителів виросла з 280 тис. до 2 млн. 530 тис. За цей

¹ КІРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК, ч. 1, вид. 7. Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 392—393.

² Собрания указов и распоряжений правительства, 1917, № 3, стор. 32.

³ Там же, № 9.

⁴ Систематический сборник важнейших декретов 1917—1920 гг. М., 1920, стор. 197.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 38, стор. 49, 52.

час кількість студентів вищих учбових закладів збільшилась з 127 тис. до 4 млн. 123 тис., учнів середніх спеціальних учбових закладів — з 450 тис. до 3 млн. 980 тис.¹ Якщо в 1928 р. дипломованих інженерів було 48 тис. чоловік, то в 1967 р. їх налічувалось майже 2 млн. чол. Систематично розширюється підготовка спеціалістів для всіх галузей народного господарства. У 1967 р. в ньому працювало майже 14 млн. спеціалістів, в тому числі з вищою освітою 5,6 млн. чол., а з середньою — 8,3 млн. чол.² Уся чисельність населення СРСР, що має закінчену вищу і середню спеціальну освіту (включаючи зайнятих в домашньому господарстві, військовослужбовців і пенсіонерів), складає 19,5 млн. чол.³

Науково-технічна революція в умовах соціалізму посилює потребу суспільства в працівниках освічених і висококваліфікованих, — підкреслює у своїх рішеннях XXIII з'їзд КПРС⁴.

Переваги соціалізму в піднесенні культурно-технічного рівня трудящих виявляються в тому, що по масштабах і темпах підготовки висококваліфікованих спеціалістів Радянський Союз випередив головні капіталістичні країни. Про випуск інженерів в СРСР і США (тис. чол.) свідчать дані табл. 2⁵.

Таблиця 2

Країни	1950 р.	1960 р.	1965 р.	1966 р.	1967 р.
СРСР	37	120	170	180	200
США	61	43	41	43	45

Вищі учбові заклади Радянського Союзу випускають інженерів у чотири рази більше, ніж США. Так, в СРСР у 1967—68 р. на 10 тис. чол. населення припадало 182 чол. студентів. У капіталістичних країнах на 10 тис. чоловік припадає: у США — 222 чол., в Японії — 90, у Франції — 71, в Італії — 63, ФРН — 46, Індії — 24, Турції — 29, в Ірані — 10 чол.⁶

В Українській РСР на 10 тис. чол. припадає 161 студент вузів і 156 учнів спеціальних учбових закладів, що в 2—3 рази більше, ніж у таких країнах, як Англія, Франція, Італія, ФРН, Японія.

Тепер у вузах і технікумах УРСР навчається у 31 раз більше студентів, ніж до революції⁷. Перевагами соціалізму можна пояснити той факт, що СРСР надає безкорисливу допомогу іншим країнам у підготовці кадрів. Підготовка спеціалістів береться на утримання соціалістичною державою, в той час як у США плата за навчання у вузах у 7 разів перевищує суму стипендії, яку виплачують студентам⁸.

Виробництво, яке базується на сучасній техніці, не може успішно розвиватись без певного рівня загальної і спеціальної освіти, а розвиток освіти і піднесення культурно-технічного рівня трудящих не можливі без певного рівня розвитку економіки. У зв'язку з цим у Директивах XXIII з'їзду КПРС накреслено плани дальшого розвитку народної освіти, підвищення загальноосвітнього рівня населення і якості підготовки кадрів. Передбачається завершити протягом п'ятиріччя запро-

¹ Страна Советов за 50 лет. М., «Статистика», 1967, стор. 215, 273, 274, 276.

² Труд в СССР. Статистический сборник, М., 1968, стор. 9.

³ СССР в цифрах в 1967 году. М., «Статистика», 1968, стор. 122.

⁴ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Держполітвидав, 1966, стор. 165.

⁵ СССР в цифрах в 1967 году. М., «Статистика», 1968, стор. 38—39, 40.

⁶ Україна за 50 років (1917—1967). Статистичний довідник. К., 1967, стор. 216.

⁷ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Держполітвидав, 1966, стор. 165.

⁸ СССР в цифрах в 1967 г. М., «Статистика», 1968, стор. 38—39, 40.

вадження загальної середньої освіти, в 2 рази збільшити число учнів в школах, підготувати 7 млн. спеціалістів з вищою і середньою освітою. Планується, що в 1970 р. у вищих і середніх спеціальних учбових закладах буде навчатись майже 10 млн. чол. З метою забезпечення кваліфікованими робітниками всіх галузей народного господарства заплановано збільшити прийом учнів у професійно-технічні училища до 1700—1800 тис. чол., що в 1,7—1,8 раза більше, ніж в середньому за рік минулого п'ятиріччя.

Хід виконання п'ятирічки свідчить про значні успіхи у розвитку народної освіти, науки, культури. Так у 1968 р. різними видами навчання було охоплено більше ніж 77 млн. чол., з яких в загальноосвітніх школах навчалось понад 49 млн., у вищих учбових закладах — 4,5 млн. і в середніх спеціальних закладах — 4,3 млн. чол. Чисельність наукових працівників перевищила 800 тис. чол., що складає четверту частину науковців світу.

Закономірність і перевага соціалістичної системи проявляються у планомірному забезпеченні повної зайнятості працездатного населення, про що свідчить зростання чисельності зайнятих в народному господарстві. Так, у 1967 р. в народному господарстві працювало 82,3 млн., у 1968 р. — 85,1 млн. чол.¹, а у 1970 р. працюватиме 91—92 млн. чол.²

Аналіз фактів соціалістичної і капіталістичної дійсності в їх співставленні переконливо свідчить, що ленінські ідеї про неухильне зростання культурно-технічного рівня трудящих при соціалізмі втілюються в життя практикою комуністичного будівництва в нашій країні.

Таким чином, ключовими показниками переваг соціалістичної системи в піднесенні культурно-технічного рівня трудящих були і залишаються його темпи, масштаби, планомірне і безперервне зростання.

¹ «Правда», 26 січня 1969 р.

² «Экономическая газета», 1968, № 52, стор. 23.

ДО ПИТАННЯ ПРО МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКЕ РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ ВАРТОСТІ ТОВАРУ

А. А. Ткаченко

Будь-який товар поряд із споживною вартістю має ще одну важливу властивість — вартість. Вартість — це узагальнення того, що є спільного у двох обмінюваних товарів. «... Те спільне, — писав К. Маркс, — що виражається в міновому відношенні, або міновій вартості товарів, і є їх вартість»¹. Вартість товару відображає його суспільну сторону. Питання про вартість є однією з найскладніших проблем товарного виробництва. На це неодноразово вказував К. Маркс².

Всі питання політичної економії соціалізму зхрещуються в розумінні вартості товару. Категорія вартості товару є вихідною для таких категорій, як гроші, ціна, собівартість, прибуток та інші. «Поняття вартості, — писав Ф. Енгельс, — є найзагальнішим і тому всеосяжним виразом економічних умов товарного виробництва. Тому в понятті вартості містяться в зародку не тільки гроші, але й усі більш розвинуті форми товарного виробництва і товарного обміну»³. Різне розуміння вартості в соціалістичному виробництві приводить до протилежних висновків у питанні про суть і роль решти категорій товарно-грошових відносин. Тому питання про вартість є основна проблема товарного виробництва і його вартісних категорій при соціалізмі.

Однією з суб'єктивних труднощів у пізнанні вартості є концепція про її відмирання. Тоді як К. Маркс і Ф. Енгельс цілком певно вказували на те, що при соціалізмі вартість буде мати ще більше значення ніж до цього⁴. Класики марксизму-ленізму підкреслювали, що при соціалізмі не буде вартості, як категорії товарного виробництва, заснованого на приватній власності з притаманними йому антагоністичними суперечностями між суспільним і приватним характером праці, що від неї залишиться і стане значно важливішою перша функція — вимір суспільної корисності продукту⁵. Цю точку зору класиків марксистської політичної економії повністю поділяв В. І. Ленін. Коли він доводив необхідність всемірного зміцнення обліку і контролю карбованцем виробництва і споживання після соціалістичної революції, то безсумнівно мав на увазі чітке розмежування витрат і результатів праці для суспільства.

Вартісна форма обліку і розподілу продукції залишається об'єктивно необхідною і при соціалізмі. Наявність товарного виробництва при соціалізмі і в період будівництва комунізму обумовлює дію закону

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 48.

² Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 8, 57.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 303.

⁴ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. II, стор. 386.

⁵ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 300—303.

вартості і збереження вартісних категорій. Закон вартості є найважливішим законом, який виражає в узагальненій формі основні риси товарного виробництва і вартісні відносини. Суть і роль закону вартості полягає в тому, що він дозволяє зводити якісно неоднорідні види праці до однорідних, а також порівнювати кількості праці шляхом зведення індивідуальних затрат робочого часу до суспільно необхідних.

Закон вартості проявляється і діє не безпосередньо через робочий час, який затрачено на виробництво товару, а через ціну і гроші, які є важливим інструментом його дії. Вартісні категорії при соціалізмі служать обліку і співставленню витрат і результатів.

Вартість — це суспільна категорія, що відображає результат виробництва даного товару по відношенню до всіх інших різномірних товарів, загальний еквівалент при обміні цих товарів. Визначаючи величину вартості товару, необхідно враховувати величину продуктивності і інтенсивності праці. Як відомо, К. Маркс допускав, що всі різномірні товари виробляються при середніх суспільно нормальних умовах, тобто при середній для суспільства інтенсивності і продуктивності праці. Однак багато радянських економістів вважає, що відхилення в рівнях продуктивності праці мають місце тільки в середині виробництва одиниці товарів даного роду. Цю точку зору, наприклад, поділяє П. Н. Нікітін. Він пише: «Щоб знизити вартість (не собівартість, а саме — вартість. — А. Т.) товару, потрібно знизити витрати праці на його виробництво ... Чим вища продуктивність праці, тим нижча вартість товару. Тому боротьба за зростання продуктивності праці є боротьба за зниження вартості (!?) товару»¹. Аналогічну помилку, на наш погляд, допускають автори підручника «Политическая экономия» під редакцією Г. А. Козлова². Таке трактування вартості, на нашу думку, спотворює її суть. У нашій економічній літературі зустрічаються і інші, на наш погляд, невірні тлумачення суті вартості та її проявів.

Розглядаючи вартість як витрату праці безвідносно до її характеру і суспільної форми, деякі економісти тим самим перетворюють вартість в категорію облікового порядку. На наш погляд, вартість в такому розумінні не може виконувати роль мірила трудових затрат, яка їй відводиться, оскільки вона не може дати вираження суспільно необхідної праці, втіленої в товарах, по тій причині, що для цього необхідна однорідність всієї суспільної праці.

В умовах товарного виробництва продукти праці повинні бути оцінені з суспільної точки зору, як товари. Але товари дуже різноманітні, якісно різномірні, а тому безпосередньо несумірні. Роль загального еквіваленту для порівнювання товарів і для оцінки результату виробництва кожного товару і виконує абстрактна, якісно однорідна праця.

Вартість товару може бути виражена і лише відносно в другому товарі. Вона виступає як співвідношення різних споживних вартостей. Тому будь-який товар являє єдність вартості і споживної вартості, а будь-яка праця є абстрактна, що виражає вартість, і одночасно конкретну працю, що створює споживну вартість.

Вартість кожного товару не може бути визначена в сфері виробництва. Вона створюється продуктивною працею, але виявляється, визначається через ціни в сфері обміну, в співставленні з іншими товарами. Зв'язок між виробництвом і споживанням у будь-якому товарному виробництві здійснюється не безпосередньо, а через товарний обіг.

¹ П. Н. Никитин. Основы политэкономии. Популярный учебник. Изд. 2-е, М., «Соцэкгиз», 1962, стор. 274.

² Политическая экономия. Учебник. Під ред. Г. А. Козлова. М., «Мысль», 1968, стор. 98.

Вартість виражає зв'язок виробництва з споживанням. Вона є не «чисто виробнича», а суспільна, економічна категорія, що відображає виробничі відносини між людьми, які обмінюються товарами. К. Маркс писав, що вартість «не властивість речей», а економічна якість»¹ товару, «речове відображення відносин між людьми»². В. І. Ленін говорив, що вартість є «відношення між людьми, прикрите речовою оболонкою»³.

На нашу думку, правильно відзначав академік С. Г. Струмилін, що затрата праці виступає як вартість лише в яких-небудь актах суспільного її визнання, наприклад, в обміні одного продукту на інший.

Як економічна категорія вартість є теоретичне відображення суспільних відносин виробництва. Розвиток товарного виробництва створює об'єктивні умови для формування вартісних відносин у суспільстві. Вартісні відносини є специфічна форма виробничих відносин, властивих тільки суспільству, виробництво якого має товарну форму. Однак характер вартісних відносин залежить від пануючої форми власності і основних виробничих відносин. Соціалістичний спосіб виробництва також не може обійтись без вартісних відносин. При соціалізмі вартість відображає зв'язок державних підприємств з приводу виробництва і обміну товарів: вона служить основою встановлення пропорцій в обміні, основою цін.

Соціалізм ліквідує у вартості капіталістичний зміст і наповнює її новим, соціалістичним змістом. В умовах соціалізму вартість звільняється від тих нашарувань, які були породжені егоїстичною метою експлуататорів. Тому вартісні відносини в соціалістичному господарстві відображають виробничі відносини соціалізму.

К. Маркс характеризує вартість як суспільну категорію, як кількість абстрактної, простої, однакової для всіх товарів праці, яка необхідна для відтворення даного товару при середніх в суспільстві умовах. Він вказує, що абстрактна праця виступає як єдиний еквівалент для всіх товарів, що виробляються в суспільстві. Причому К. Маркс підкреслює, що обмінюються, порівнюються тільки різномірні товари, а вартість виступає, як співвідношення споживних вартостей цих товарів. Це чітко сформулював В. І. Ленін: «Мінова вартість (або просто вартість) є насамперед відношенням, пропорцією при обміні певного числа споживних вартостей одного виду на певне число споживних вартостей іншого виду... Отже, тим спільним, що є в усіх товарах, є не конкретна праця певної галузі виробництва, не праця одного виду, а абстрактна людська праця, людська праця взагалі»⁴.

Тому, на наш погляд, є правильними такі висловлювання Л. Леонтьєва: «Вартість товару виражається і вимірюється лише у співставленні із споживною вартістю іншого товару і кінець-кінцем знаходить свій вираз у грошах. Товар не може бути еквівалентом самого себе, і затрати робочого часу повинні одержати визнання у суспільному процесі, в якому товари порівнюються один з одним, тобто в процесі реалізації»⁵.

На жаль, у нас панує тлумачення вартості як галузевої категорії, як середньо-галузевих витрат при виробництві товарів даного роду. Так, наприклад, на думку авторів підручника «Политическая экономия» під редакцією Г. А. Козлова, «Суспільна вартість одиниці продук-

¹ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26, стор. 119—130.

² Див. там же.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 41.

⁴ Там же, стор. 40—41.

⁵ Л. Л. Леонтьев. Процессы реализации в социалистической экономике. — «Коммунист», 1967, № 3, стор. 3.

ту визначається середніми суспільно-необхідними витратами праці»¹. (підкреслено мною. — А. Т.) Подібно цьому тлумачить вартість Г. І. Раздорський: «Витрати суспільно-необхідної праці (тобто вартість — А. Т.), — пише він, — знаходять свій вираз почасти в галузевих нормативах (?!), які сприяють підтягуванню відстаючих підприємств до рівня передових»². Як бачимо, результат виробництва, кількість абстрактної праці, втіленої в товарі, Г. І. Раздорський підміняє середньо-галузевими витратами конкретної праці. Аналогічну помилку допускає і П. Н. Нікітін³. Таке спотворення суті абстрактної праці і є основою концепцій, що підміняють результат виробництва (вартість) його витратами (собівартістю). Тлумачення вартості як середньо-галузевих витрат привело до приниження ролі товарно-грошових відносин, закону вартості, економічних стимулів і прибутку.

К. Маркс неодноразово підкреслював, що необхідно враховувати реально існуючі відмінності в продуктивності і інтенсивності праці⁴.

Аналізуючи зв'язок продуктивності праці з вартістю, К. Маркс відзначав, що «зростаюча інтенсивність праці передбачає збільшену затрату праці протягом одного й того самого відрізка часу, тому більш інтенсивний робочий день втілюється в більшій кількості продуктів, ніж менш інтенсивний день такої ж тривалості... Таким чином при незмінній кількості робочих годин більш інтенсивний робочий день втілюється у вищій новоствореній вартості...»⁵.

Необхідно підкреслити, що К. Маркс з особливою силою доказував недопустимість підміни вартості або ціни витратами виробництва. «... Категорія витрат виробництва, — писав він, — не має ніякого відношення до утворення вартості товару...»⁶. Він підкреслював, що безглуздом є уявлення, «нібито витрати виробництва товару становлять його дійсну вартість...»⁷. Однак деякі економісти до цього часу підміняють вартість товару витратами виробництва. Подібне тлумачення вартості дає, наприклад, Г. І. Раздорський⁸. Тракткування вартості як середньогалузевих витрат робочого часу спотворює основні положення трудової теорії вартості. Стає незрозумілим, на якій основі порівнюються і обмінюються різнорідні товари.

Підміна вартості собівартістю існувала як в теорії, так і в практиці до останнього часу⁹. Деякі економісти продовжують відстоювати цю точку зору і зараз. Наприклад, на думку І. М. Бровера «об'єктивною основою для планування оптових цін при соціалізмі є собівартість продукції...»¹⁰. І. М. Бровер вважає, що ціна повинна встановлюватися на основі середньої суспільної собівартості продукції¹¹. На практиці це завдає суспільству великих економічних збитків.

¹ Политическая экономия. Под ред. Г. А. Козлова. М., «Мысль», 1968, стор. 97.

² Г. И. Раздорский. Товарный характер социалистического производства. М., 1967, стор. 65.

³ Див. П. Н. Никитин. Основы политэкономии. Популярный учебник. Изд. 2-е. М., Соцэкгиз, 1962, стор. 36 и 274.

⁴ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 575—576.

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 494.

⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. I, стор. 33.

⁷ Там же, стор. 45.

⁸ Г. И. Раздорский. Товарный характер социалистического производства. М., 1967, стор. 64.

⁹ Экономика социалистической промышленности. Учебник под ред. Л. И. Ити-на, 3-е изд., М., Госполитиздат, 1962, стор. 517.

¹⁰ Экономический строй социалистического общества. Под ред. И. М. Брове-ра. М., «Мысль», 1967, стор. 132.

¹¹ Там же.

К. Маркс цілком певно вважав, що вартість виміряти не можна¹. Він підкреслював, що всі спроби безпосередньо обчислити вартість або визначити ціну якого-небудь товару, не вдаючись до порівнювання його з іншими товарами, носять антинауковий характер, бо неминуче приводять до заміни вартості витратами виробництва. Цю точку зору поділяв і Ф. Енгельс².

У «Капіталі» К. Маркс роз'яснив суть вартості і форми її прояву, доказав, що вартість це — абстрактна категорія і тому виміряти її не можна. З приводу викладення вартості як абстрактної категорії, буржуазні економісти звинувачували К. Маркса в містифікації. Ф. Енгельс відстоював абстрактний, але разом з тим і об'єктивний характер вартості.

Суть полягає в тому, що визначаються ціни, а не вартість. Однак вартість і ціна це не одне й те ж саме. Вартість і ціна тісно пов'язані і разом з тим різні економічні категорії. Вартість є суть, а ціна — форма її прояву. Ціна — грошове вираження вартості.

У кожному окремому випадку ціна, як правило, не дорівнює вартості. Ціна завжди відхиляється від вартості. Ціну можливо і потрібно визначати. Вартість же, тобто кількість абстрактної праці, втіленої в товарі, визначити не можна.

В. І. Ленін вказував, що однією з найбільших заслуг К. Маркса є доказ того, що «ціна є прояв закону вартості. Вартість є закон цін, тобто узагальнений вираз явища ціни»³. Це положення правильне і для соціалізму. Вартість є закон цін і при соціалізмі, тому що продукти виробляються як товари і в соціалістичному суспільстві. Дія закону вартості за соціалізму визначає характер відносин між соціалістичними товаровиробниками і суспільством в цілому. В основі таких відносин може бути тільки еквівалентність, тобто забезпечення підприємствам одержання еквівалента за свою продукцію. Звідси випливає, що при соціалізмі потрібно мати систему порівнювальних цін, але не можна визначити їх суть-вартість, яка може бути виявлена лише в процесі обміну товарів. Це підкреслюється в працях Маркса, Енгельса, Леніна.

Однак серед радянських економістів теорія про безпосереднє обчислення вартості або модифікованої її форми-ціни не тільки дістала широкий розвиток, але й довгий час була пануючою. Багато років вартість «визначалась» як сума середньо-галузевої собівартості і середньої або «планової» норми прибутку (хоч, як відомо, вартість розпадається на c , v і m).

Тепер багато радянських економістів доказують, що вартість безпосередньо виміряти не можна, оскільки вона не може бути пізнана з якісної сторони. Неможливість визначення вартості доказує А. Мендельсон у монографії «Вартість і ціна». Його точку зору поділяють А. Ф. Тимошевський, Л. М. Кантор, А. Г. Куликов, Ю. М. Толипін та інші⁴.

Однак деякі економісти продовжують стверджувати, що вартість необхідно обчислювати. Подібної точки зору дотримується, наприклад, Ю. М. Юнь, який вважає, що всупереч думці ряду економістів, вартість продукції в соціалістичному господарстві не тільки можливо, але

¹ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 57, 59, 63, 67.

² Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. 1, стор. 14—18.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 178.

⁴ А. С. Мендельсон. Стоимость и цена. Экономиздат, 1963; А. Ф. Тимошевский. Закон стоимости и проблемы ценообразования. «Экономика», 1964; Л. М. Кантор. Ценообразование в СССР. «Экономика», 1964; А. Г. Куликов. Сборник «Закон стоимости и его использование в народном хозяйстве СССР». М., Госполитиздат, 1959; Ю. М. Толипін. Действие закона экономики времени и методология его математического анализа. М., Изд-во МГУ, 1964.

й потрібно вираховувати¹. Те ж саме стверджують Д. Д. Кондрашев і В. Г. Лопаткін².

Подібна точка зору, на наш погляд, є помилковою. Ю. М. Юнь, на нашу думку, не розуміє різниці між вартістю як соціальним явищем і міноюю вартістю. Виміряти вартість як соціальне явище, як відношення між людьми не можна. Тоді як в міновому відношенні величина вартості товарів виявляється через однорідність праці, що створює вартість.

На нашу думку, правильною можна вважати точку зору А. С. Мендельсона, який ґрунтовно доводить, що вартість належить до таких категорій, які статистичному виразу не піддаються, що величина вартості є кількість абстрактної праці, необхідної для відтворення товару при середніх в суспільстві умовах, що вона розкладається на *c*, *v*, *m*, що не можна робити зворотний висновок, ніби вартість складається з цих елементів, що вартість є насамперед відношення різнорідних товарів. Автор зазначає, що у всіх пропозиціях про обчислення вартості за основу береться собівартість, а відмінності полягають тільки в надбавках; одержується не облік вартості, як об'єктивної категорії, а «встановлення, конструювання» витрат, що видаються за вартість.

На наш погляд, А. С. Мендельсон правильно зазначає, що пропозиції вираховувати вартість товарів є відмовою від марксистсько-ленінської теорії вартості і поверненням до теорії Д. Рікардо. Сам факт пошуків методів обчислення вартості товарів свідчить про те, що автори розглядають величину вартості, як і саму вартість, не як поняття, абстракцію, а як величину, що сприймається чуттєво, емпірично. А такою вартість є в розумінні А. Сміта і Д. Рікардо, а також у трактуванні ранніх англійських економістів.

Висновок про неможливість обчислення вартості підтверджується також результатами аналізу методів обчислення вартості, які запропоновані різними авторами³.

Деякі економісти визнають, що вартість виміряти не можна, але заперечують її пізнаваність⁴. Подібна точка зору, на наш погляд, помилкова. Адже К. Маркс, доводячи, що вартість безпосередньо виміряти не можна, не заперечував її пізнаваність. Коли Ленін критикував Струве, який вимагав, щоб вартість «емпірично сприймалась», він теж не заперечував пізнаваності вартості. Абстрактний характер вартості у буржуазних економістів давно був вихідною основою для звинувачень марксистів у «містифікації». Безпідставність цих звинувачень була доведена Ф. Енгельсом⁵.

Не можна змішувати вартість і величину вартості. Вартість — це втілена в товарі суспільна праця, суспільні відносини робітників. Величина ж вартості — це кількість суспільно-необхідної праці, витраченої на його виробництво.

Неправномірною, на наш погляд, є точка зору тих економістів, які розуміють вартість виключно як втілення людської праці, перетворю-

¹ «Капитал» К. Маркса и политическая экономия социализма. Под редакцией Л. И. Абапкина. М., «Мысль», 1967, стор. 112.

² Д. Д. Кондрашев. Цена и стоимость в социалистическом хозяйстве. М., «Соцэкгиз», 1963; В. Г. Лопаткин. Товарные отношения и закон стоимости при социализме. М., «Мысль», 1966.

³ А. С. Мендельсон. Стоимость и цена. Теоретический очерк. М., «Соцэкгиз», 1963, стор. 46—47.

⁴ АН СССР. Отделение экономики. Учет природного и географического факторов в ценообразовании. М., «Наука», 1965, стор. 248.

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. II, стор. 425—426.

ють її тим самим в категорію вічного порядку, властиву будь-якій формі суспільного виробництва. Подібну теорію розвиває Н. К. Лопирев¹.

Для усвідомлення суспільної сторони вартості недосить того факту, що в ній втілюється людська праця, оскільки не всяка праця своїм результатом має вартість товару. На наш погляд, суспільна сторона вартості, як і соціально-економічна природа вартості, кожного разу визначається системою виробничих відносин суспільства. На це вказував В. І. Ленін².

Класики марксизму-ленізму особливо підкреслювали історизм вартості, ведучи боротьбу проти спроб буржуазних економістів об'явити вартість вічною категорією, що властива будь-якій формі суспільного виробництва. Категорія вартості в роботах Маркса, Енгельса, Леніна пов'язується тільки з певним типом виробничих відносин³.

Для правильного розуміння категорії вартості К. Маркса Ленін, наприклад, рекомендував користуватися знаменитим листом К. Маркса Кугельманові від 11 липня 1868 року. В. І. Ленін розглядав вартість як історичну категорію, властиву тільки одній певній історичній формі⁴.

Неправномірною, на наш погляд, є точка зору тих економістів, які твердили і твердять, ніби вартість і закон вартості властиві всім формам незалежно від того, існує товарне виробництво чи ні. Цієї точки зору, наприклад, дотримувався Богданов. Зараз її поділяють С. Струмилін і Л. Леонтьєв. На нашу думку, властивість речей мати вартість цілком і повністю залежить від суспільних відносин.

Як властивість товару вартість являє собою суспільний спосіб вираження і оцінки втіленої в товарах праці, але сама по собі категорія вартості існувати не може. Вартість мають тільки товари. Де немає товарів, там немає і вартості, незважаючи на те, що продукти завжди будуть існувати як результат людської праці. Тому зміст вартості, її соціально-економічна природа визначається суспільними властивостями праці, втіленої в самому товарі.

Суспільна форма праці в товарному виробництві формує природу вартості товару, адекватну характерові пануючої системи виробничих відносин. Тому, на наш погляд, теоретично неправомірно говорити про категорію «вартості» безвідносно до якого-небудь способу виробництва. На нашу думку, не можна погодитися з точкою зору Г. Григор'ян і Е. Солертинської, які вважають, що «оскільки товарне виробництво ще збереглось, мінова вартість продовжує залишатися вираженням певних виробничих відносин людей»⁵. З нашої точки зору, таке розуміння категорії «вартості» не може дати правильного її соціально-економічного аналізу, бо незрозумілим є вираз «продовжує залишатися», якщо не залишилось самих попередніх виробничих відносин. Немає вартості взагалі, як твердять деякі економісти⁶, а є вартість про-

¹ Н. К. Лопирев. Развитие теории производительности труда, М., «Мысль», 1965, стор. 9.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 41.

³ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 377—378; т. 20, стор. 299, 301—303; т. 23, стор. 52, 93.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 40—41.

⁵ Г. Григор'ян і Е. Солертинская. О некоторых методологических вопросах теории стоимости. «Экономическая наука», 1964, № 4, стор. 20.

⁶ На наш погляд, думка окремих економістів (наприклад, І. І. Козодоева), які вважають, що вартість може існувати і без товарів, суперечить марксистсько-ленінському розумінню вартості. (Див. «Закон стоимости и его роль при социализме». М., Госполитиздат, 1959, стор. 26—27).

стого, капіталістичного і соціалістичного товарного виробництва, зміст якої має істотні відмінності в залежності від виробничих відносин даних економічних епох. Вартість при соціалізмі виражає соціалістичні виробничі відносини.

Таке розуміння категорії вартості повністю відповідає марксистсько-ленінській теорії.

В. І. ЛЕНІН ПРО РОЛЬ ІНДУСТРІЇ В СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ПЕРЕБУДОВІ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

І. Я. Ткаченко

В. І. Ленін — геніальний теоретик марксизму накреслив науково обгрунтовану програму і визначив найважливіші закономірності побудови соціалізму в СРСР. У ленінській програмі творчо розв'язані найскладніші теоретичні і практичні питання індустріалізації країни, кооперування селянських господарств, культурної революції. У постанові ЦК КПРС говориться: «Ленінське ставлення до теорії з'єднало у собі революційну творчість і вірність принципам марксизму, зв'язок теорії з життям, з революційною практикою»¹.

З перемогою соціалістичної революції в нашій країні і встановленням диктатури пролетаріату необхідно було створити відповідні соціально-економічні та матеріальні передумови кооперування селянства. Першорядного значення у розв'язанні цього одного з найважчих завдань будівництва соціалізму Ленін надавав соціалістичній індустрії.

У працях В. І. Леніна глибоко і переконливо висвітлюється в різних аспектах роль промисловості у розвитку продуктивних сил суспільства, технічному прогресі, побудові високорозвиненої матеріально-технічної бази соціалізму і т. п. Успадкована від царської Росії відстала промисловість не могла служити фундаментом соціалізму. Тому Ленін центральним завданням соціалістичного будівництва поставив індустріалізацію країни, розвиток важкої промисловості. У «Тезах доповіді про тактику РКП» В. І. Ленін писав: «Єдиною матеріальною основою соціалізму може бути велика машинна промисловість, здатна реорганізувати і землеробство. Але цим загальним положенням не можна обмежитись. Його необхідно конкретизувати. Відповідна рівневі новітньої техніки і здатна реорганізувати землеробство велика промисловість є електрифікація всієї країни»².

Соціалістична індустріалізація не тільки означає бурхливий розвиток продуктивних сил країни, але й створює необхідні умови, що забезпечують формування економічного базису соціалізму. В. І. Ленін і Комуністична партія вважали індустріалізацію єдиною можливим шляхом подолання вікової відсталості та забезпечення економічної незалежності нашої країни, основою створення високорозвинутої матеріально-технічної бази і технічної реконструкції всіх галузей народного господарства, перебудови сільського господарства на соціалістичний лад, ліквідації економічних коренів капіталізму і багатокласності економіки, а також основою повної перемоги соціалістичних виробничих відносин, зміцнення економічної та оборонної могутності Радянського

¹ Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова Центрального Комітету КПРС, «Радянська Україна», 10 серпня 1968 р.

² В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 422.

Союзу. «... Без високо поставленої великої промисловості, — вчив В. І. Ленін — не може бути і мови про соціалізм взагалі, і тим менше може бути мова про нього у відношенні до країни селянської...»¹.

Ці ленінські настанови мали неоціненне значення для Комуністичної партії при дальшій розробці та здійсненні практичної програми соціалістичної індустріалізації. В рішеннях XIV партійної конференції, XIV з'їзду, XV конференції, XV з'їзду та інших документах КПРС творчо розвинула теоретичні та успішно розв'язала практичні питання соціалістичної індустріалізації країни. Партія виробила нові методи індустріалізації, які докорінно відрізняються від капіталістичних, обґрунтувала необхідність високих темпів розвитку індустрії, винайшла нові джерела нагромаджень, показала значення індустрії в соціалістичній перебудові сільського господарства.

Партія викрила та розгромила троцькістські погляди з питань індустріалізації країни. Їх «теоретичні» настанови на «зверхіндустріалізацію», «зверхоподаткування» селянства, по суті були спрямовані на розрив союзу робітничого класу і селянства, що було б згубним для диктатури пролетаріату. КПРС рішуче засудила та відкинула капітулянтські «теорії» правих опортуністів, які виступали проти першочергового розвитку важкої промисловості. У гострій боротьбі з троцькістами і правими опортуністами партія твердо і послідовно здійснювала ленінський план індустріалізації країни.

Щоб покінчити з віковою відсталістю сільського господарства, створити надійну економічну базу соціалізму на селі, необхідно було здійснити глибокі соціалістичні перетворення в сільському господарстві на основі ленінського кооперативного плану.

Перевод мільйонних мас трудящого селянства на шлях соціалізму був нерозривно зв'язаний з технічною реконструкцією всього сільського господарства.

Економічною основою соціальної та технічної реконструкції сільського господарства є важка індустрія. В. І. Ленін вчив, що «велика машинна промисловість і перенесення її у землеробство є єдина економічна база соціалізму»². В. І. Ленін у своїх творах, доповідях та промовах дуже переконливо показував революціонізуючу роль техніки в соціалістичній перебудові сільського господарства. Виступаючи на VIII з'їзді партії в 1919 р., він говорив: «Якби ми могли дати завтра 100 тисяч першокласних тракторів, забезпечити їх бензином, забезпечити їх машиністами (ви прекрасно знаєте, що поки що це — фантазія), то середній селянин сказав би: «Я за комунію» (тобто за комунізм)»³. При цьому техніка є одним з найважливіших факторів, який зумовлює формування соціалістичної свідомості трудящих мас селянства. «... Справа переробки дрібного землероба, переробки всієї його психології і навиків є справа, що потребує покоління. Розв'язати це питання щодо дрібного землероба, оздоровити, так би мовити, всю його психологію може тільки матеріальна база, техніка, застосування тракторів і машин у землеробстві в масовому масштабі, електрифікація в масовому масштабі»⁴.

Виступаючи зі звітною доповіддю на X партійному з'їзді, В. І. Ленін підкреслив, що перехід селянства до колективного виробництва «можна забезпечити, коли маєш дуже сильну велику промисловість,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 373.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 27.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 183.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 188.

здатну дати дрібному виробникові такі блага, що він побачить на практиці перевагу цього великого господарства»¹. Розвиток продуктивних сил сільського господарства, швидкі темпи зростання його продукції, висока продуктивність землеробства та тваринництва немислимі без впровадження в сільськогосподарське виробництво машинної техніки та найновіших досягнень науки. З другого боку, високопродуктивне використання цієї техніки і впровадження наукових досягнень можливі лише при умові об'єднання селянських господарств в колгоспи.

У повній відповідності з ленінським вченням Комуністична партія в ході підготовки колективізації сільського господарства творчо розкрила роль індустрії у здійсненні найскладнішого історичного завдання — виробничого кооперування селянства. «Найважливішу роль у цьому процесі виробничого кооперування відіграє вже тепер, і ще більше відіграватиме в майбутньому, сільськогосподарська індустрія (як державна, так і кооперативна), яка безпосередньо зв'язана — і технічно і економічно — з сільськогосподарським виробництвом і перетворює внутрішній лад цього останнього»². На відміну від капіталізму після перемоги соціалістичної революції виникає принципово новий тип аграрних відносин, економічних зв'язків між промисловістю та сільським господарством. Соціалістична індустрія повертається «обличчям до села» і в міру свого зміцнення служить меті створення великого колгоспного і радгоспного виробництва.

Таким чином, становлення соціалістичних виробничих відносин на селі було нерозривно пов'язано з розвитком нових соціалістичних продуктивних сил, з переходом сільського господарства на рейки великого машинного виробництва.

Листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б) підкреслював, що «велике, високопродуктивне і дійсно соціалістичне виробництво в сільському господарстві можна збудувати тільки на базі сучасної машинної техніки і електрифікації. Тому першорядне значення має створення матеріально-технічної бази для соціалістичного перетворення села»³. Про те, яку роль відігравала техніка у прискоренні соціалістичної перебудови сільського господарства, яскраво свідчать історичні факти. У тих районах, де раніше були організовані і розгортали свою роботу машинно-тракторні станції, колективізація здійснювалась скоріше. Зокрема, на Україні, в зернових районах Степу, могутня техніка МТС виступала своєрідним соціальним каталізатором успішного завершення виробничого кооперування селянських господарств. Селяни наочно переконувались у корінних перевагах колективного обробітку землі при застосуванні машинної техніки. Техніка піднімала культуру землеробства та врожайність. Разом з тим вона впливала на всі сторони життя села, ломку старого укладу та формування соціалістичної свідомості селянських мас. Тому закономірний той факт, що в районах діяльності перших МТС темпи колективізації були значно вищі. Так, якщо в усій Одеській окрузі восени 1929 р. було колективізовано 17,2% селянських господарств і 15,4% земельної площі, то у Березівському районі, де діяла перша в країні Шевченківська МТС, ці ж показники складали — відповідно 36,2% і 41,6%⁴.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 157.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II. Держполітвидав УРСР, 1964, стор. 390.

³ КПРС в резолюціях..., ч. II, стор. 600.

⁴ «Комуніст», 29 жовтня 1929 р.

За роки довоєнних п'ятирічок наша країна перетворилась в індустріальну державу з високорозвинутим соціалістичним сільським господарством. Завдяки створенню цілих галузей сільськогосподарського машинобудування з кожним роком зміцнювалась матеріально-технічна база сільського господарства. Основні виробничі фонди колгоспів і радгоспів у 1940 р. становили 11,9 млрд. крб. проти 1,1 млрд. крб. в 1928 році. Енергетичні потужності сільського господарства досягли 47,5 млн. к. с., з них механічні двигуни — 36,9 млн. к. с., тракторів було 531 тис., комбайнів зернозбиральних — 182 тис., автомобілів вантажних — 228 тис. Парк інших машин та знарядь в сільському господарстві також докорінно змінився, що підняло його на новий, незрівняно вищий ступінь і дало можливість підвищити культуру всього сільськогосподарського виробництва.

Сільське господарство розвивається в органічному зв'язку з промисловістю, яка відіграє провідну і визначальну роль. Така роль промисловості була на всіх етапах соціалістичного будівництва, а в період будівництва комунізму зростає ще більше. Поставка сучасних промислових засобів виробництва забезпечила крутий скачок у розвитку та структурі продуктивних сил сільського господарства, в енергоозброєності сільськогосподарської праці. Це видно з даних таблиці.

	1916 р.	1928 р.	1940 р.	1967 р.
Енергетичні потужності сільського господарства, млн. к. с.	23,9	31,3	47,5	266,9
в т. ч. механічні двигуни, млн. к. с.	0,2	1,1	36,9	263,0
Енергоозброєність одного робітника, к. с.	0,5	0,4	1,5	8,8
Енергетичні потужності на 100 га посівної площі, к. з.	20	19	32	115

Основні виробничі фонди господарства колгоспів і радгоспів у 1967 р. порівняно з 1950 р. збільшились в 4,6 раза, кількість тракторів — майже в 3 рази, комбайнів зернозбиральних — в 2,6 раза, автомобілів — в 3,8 раза.

Ряд виробничих функцій, які раніше виконувались безпосередньо у сільському господарстві, все більше переходять до промисловості: післязбиральна обробка зерна на елеваторах, переробка продукції рослинництва і тваринництва, виробництво комбікормів і т. д. Відомо, що виробничі зв'язки між промисловістю і сільським господарством мають двосторонній характер. Продукція останнього — це сировина та матеріали, що в основному йдуть для промисловості групи «Б». Причому обсяг сільськогосподарської продукції, яка направляється у промислову переробку, неухильно зростає як абсолютно, так і відносно. За даними міжгалузевих балансів виробництва та розподілу продукції, у 1959 р. було використано в промисловості 39,6% сільськогосподарської продукції, а в 1966 р. — 43,9%¹. Отже, і тут помітна тенденція зростаючої ролі соціалістичної індустрії по відношенню до сільського господарства.

У Програмі КПРС поставлено завдання перетворити сільське господарство у високорозвинену галузь, добитися стійких темпів його розвитку, забезпечити більш високі, ніж в промисловості, темпи зростання

¹ Народное хозяйство СССР в 1960 году. Статистический ежегодник. М., 1960, стор. 144. Народное хозяйство СССР в 1967 году. Статистический ежегодник. М., 1968, стор. 112.

продуктивності праці. Ці завдання були конкретизовані в наступних постановах партії та уряду.

XXIII з'їзд партії та жовтневий (1968 р.) Пленум ЦК КПРС зазначили, що прискорення темпів розвитку сільського господарства є на сучасному етапі найважливішим політичним загальнопартійним і загальнодержавним завданням. У найкоротші строки необхідно набагато перевершити сучасний рівень сільськогосподарського виробництва на основі його послідовної інтенсифікації та індустріалізації. «Досягти високого рівня сільськогосподарського виробництва можна лише шляхом підведення під колгоспне і радгоспне виробництво, а також галузі, які обслуговують його, потужнішої матеріально-технічної бази»¹. Все це висуває перед соціалістичною промисловістю нові вимоги. Партією практично поставлене завдання здійснити комплексну механізацію та широку електрифікацію сільського господарства, різко підвищити продуктивність праці в колгоспному і радгоспному виробництві. Розроблена і здійснюється широка програма іригації та осушення земель в різних районах країни, що вимагає для її реалізації великої кількості індустріальних засобів виробництва. Для підвищення родючості ґрунту та збільшення врожайності культур і продуктивності тваринництва промисловість повинна нарощувати виробництво мінеральних добрив, різноманітних хімічних препаратів, мікроселементів і т. п.

Щоб здійснити комплексну механізацію сільськогосподарського виробництва на основі його послідовної інтенсифікації, кількість основних сільськогосподарських машин треба збільшити приблизно в два рази. Крім того, необхідно створити й освоїти випуск багатьох видів машин та знарядь, які є складовими ланками системи машин для комплексної механізації. Так, з 936 найменувань машин цього комплексу в 1968 р. сільське господарство одержало лише близько 600 найменувань².

Дуже велике значення має кількісне збільшення та якісне удосконалення тракторного парку, що є одним з найважливіших показників рівня розвитку продуктивних сил сільського господарства. За три роки п'ятирічки (1966—1968 рр.) в сільське господарство надійшло 855,4 тис. тракторів. На кінець 1967 р. парк тракторів становив 1739 тис., що зовсім недостатньо для виконання всіх робіт в оптимальні агротехнічні строки. До того ж в останні роки багато техніки внаслідок фізичного та морального зносу вибуває з експлуатації. 1960 року вибуло 89 тис. тракторів, 1961 — 95,3 тис., 1962 — 89 тис., 1963 — 126,3 тис., 1964 року — 125,5 тис. Це становило від 6,7 до 8,8% тракторного парку.

У наступні роки ще чіткіше проявляється тенденція прискореної заміни застарілих тракторів. У 1965 р. було списано 10,3% всієї кількості тракторів, у 1966 — 13,8%, у 1967 р. — 12%¹. Тому, незважаючи на зростаючі поставки, загальна кількість тракторного парку збільшується повільно, оскільки переважна маса нових тракторів йде на просту заміну вибулих машин. Наведемо тільки один приклад. У 1967 р. сільському господарству поставлено 287,4 тис. тракторів, а вибуло їх з експлуатації 208,4 тис., що становить 72,5% їх поставок.

Будучи основою технічного прогресу в сільському господарстві, важка індустрія повинна забезпечити можливість планомірного та своєчасного оновлення основних фондів сільськогосподарських підприємств. Жовтневий (1968 р.) Пленум ЦК КПРС відзначив, що «переозброєння

¹ Про хід виконання рішень XXIII з'їзду і Пленумів ЦК КПРС з питань сільського господарства. Постанова Пленуму ЦК КПРС, прийнята 31 жовтня 1968 року. К., Політвидав, 1968, стор. 55.

² «Правда», 5 грудня 1968 р.

сільського господарства на новій технічній основі повинно становити найважливіший напрям при розробці планів на наступну п'ятирічку»¹.

Особливо великі потреби в машинах і устаткуванні мають тваринницькі ферми, де ще дуже низький рівень енергоозброєності праці та механізації робіт. Якщо на одного трудівника села припадає всіх енергетичних потужностей близько 9 к. с., то на працюючого в тваринництві — менше 1 к. с. У 1967 р. в колгоспах і радгоспах доїння корів було механізовано на 36%, роздача кормів на фермах великої рогатої худоби — на 5%, на свинофермах — на 16%². Недосить механізовані й інші трудомісткі роботи, що стримує зростання продуктивності праці, зниження собівартості і підвищення рентабельності виробництва тваринницької продукції.

Отже, дальший розвиток сільського господарства, підвищення його ефективності в значній мірі залежить від рівня розвитку тих галузей промисловості, які постачають його індустріальними засобами виробництва. Тому жовтневий (1968 р.) Пленум ЦК КПРС у постанові записав: «З метою задоволення потреб сільського господарства в техніці для комплексної механізації вважати за потрібне забезпечити дальший розвиток виробничих потужностей тракторного, сільськогосподарського і меліоративного машинобудування... Здійснити заходи по поліпшенню конструювання, скороченню строків створення і освоєння виробництва нової досконалої техніки»³.

Комплексна механізація дає величезний економічний ефект, веде до різкого зменшення затрат праці, що видно з таких орієнтовних розрахунків. При комплексному оснащенні сільськогосподарського виробництва технікою можна було б зменшити затрати на виробництво центнера зерна з 3,2 до 0,5 години, цукрових буряків — з 2,5 до 0,3, бавовни-сирцю — з 42,3 до 11,9, молока — з 15,6 до 4,0, привісу великої рогатої худоби — з 77,3 до 7,0 годин⁴.

Керуючись теорією марксизму-ленінізму, спираючись на пізнання та застосування економічних законів, КПРС втілює в життя програму розвитку потужної матеріально-технічної бази сільського господарства. В. І. Ленін зазначав, що основи комунізму в землеробстві можна забезпечити шляхом величезної технічної еволюції⁵. Ленінські ідеї про роль індустрії витримали історичну перевірку в ході соціалістичного і комуністичного будівництва.

Грандіозні перетворення, що відбулися у нашій країні за піввіковий період існування Радянської влади, з глибокою переконливістю підтвердили торжество всеперемагаючих ідей ленінізму, політики Комуністичної партії. Ленінське вчення служить постійним джерелом сил і натхнення трудящих Радянського Союзу у боротьбі за перемогу комунізму.

¹ Про хід виконання рішень XXIII з'їзду і Пленумів ЦК КПРС з питань сільського господарства. Постанова Пленуму ЦК КПРС, прийнята 31 жовтня 1968 року К., Політвидав, 1968, стор. 55.

² Народное хозяйство СССР в 1967 году. Статистический ежегодник. М., 1968, стор. 462.

³ Про хід виконання рішень XXIII з'їзду і Пленумів ЦК КПРС з питань сільського господарства. Постанова Пленуму ЦК КПРС, прийнята 31 жовтня 1968 року К., Політвидав, 1968, стор. 57.

⁴ Экономика сельского хозяйства, 1969, № 2, стор. 48.

⁵ Див. Ленинский сборник XXXVI, стор. 151.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ В ПІДВИЩЕННІ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

Ю. О. Садовничий

Досягнення високої продуктивності праці є найголовнішим завданням комуністичного будівництва. В. І. Ленін вчив, що першою умовою неперервного й швидкого зростання продуктивності праці є розвиток соціалістичного виробництва і, насамперед, важкої індустрії. Серед факторів піднесення продуктивності праці Ленін вважав вирішальним технічний прогрес, підкреслюючи, що «прогрес техніки в тому і полягає, що людська праця все більше й більше відступає на задній план перед працею машин»¹. З перших років існування Радянської влади Ленін приділяв велику увагу розвитку науки і техніки, науково-технічному прогресу в нашій країні. Він вказував, що «бере гору той, у кого найвища техніка, організованість, дисципліна і кращі машини»².

У вченні про соціалістичну індустріалізацію країни Ленін особливого значення надавав питанням прискореного розвитку великої промисловості та електрифікації виробництва. «Єдиною матеріальною основою соціалізму, — говорив він — може бути велика машинна промисловість, здатна реорганізувати і землеробство»³. Конкретизуючи це положення, Ленін вказував, що «відповідна рівневі новітньої техніки і здатна реорганізувати землеробство велика промисловість є електрифікація всієї країни»⁴. Електрифікацію Ленін вважав за технічну базу сучасного великого виробництва.

Ленінські ідеї про науково-технічний прогрес становлять в теперішній час основу розробки Комуністичною партією його головних напрямків, до яких належать електрифікація, комплексна механізація, автоматизація і хімізація виробництва, впровадження прогресивної технології тощо.

Величні успіхи Радянської країни в справі електрифікації. У 1920 р. план ГОЕЛПРО — друга програма партії — передбачав довести потужність електростанцій до 1,5 млн. *квт* і виробництво електроенергії — до 9 млрд. *квт-г*⁵. У 1967 р. ці цифри були перевершені відповідно майже у 88 і 66 разів⁶. Тільки в Українській РСР виробництво електроенергії в 1967 р. досягло майже 109 млрд. *квт-г*⁷. У директивах XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства на 1966—1970 рр. говориться про збільшення виробництва електроенергії до 830—850 млрд. *квт-г*⁸. Зростання виробництва елек-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 67.

² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 164.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 422.

⁴ Там же.

⁵ План електрифікації РСФСР. М., Госполитиздат, 1965, стор. 186.

⁶ Народное хозяйство СССР в 1967 г. Статистический ежегодник. М., 1968, стор. 230.

⁷ Народне господарство Української РСР в 1967 році. Статистичний щорічник. К., 1968, стор. 94.

⁸ XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт. К., 1966, стор. 315.

троенергії дозволило підвищити електроозброєність праці в СРСР в 1967 р. у порівнянні з 1913 р. в 36 разів¹.

Генеральним напрямком науково-технічного прогресу в період поступового переходу від соціалізму до комунізму є комплексна механізація та автоматизація виробництва. Соціалістичні відносини відкривають повний простір застосуванню машин. Здійснились передбачення К. Маркса про те, що «в комуністичному суспільстві машини мали б зовсім інший простір, ніж буржуазному суспільстві»². При соціалізмі машина застосовується, як правило, тоді, коли її вартість менше всієї живої праці, що замінюється. Але на соціалістичному підприємстві нова машина може бути встановлена і тоді, коли вона просто поліпшує умови праці робітників. Механізація й автоматизація при соціалізмі є найважливішими факторами підвищення продуктивності праці, що, на відміну від буржуазного суспільства, становить вирішальну умову зростання матеріального й культурного рівня життя трудящих, скорочення тривалості робочого дня тощо. Соціалістичні виробничі відносини перетворили механізацію й автоматизацію з лиха для трудящих класів при капіталізмі в найбільше для них благо, ліквідувавши безробіття і виснажливу працю.

Матеріальну базу комплексної механізації й автоматизації становить прискорений розвиток машинобудування. Зараз машинобудування СРСР дає 25% випуску всієї промисловості продукції й збільшило обсяг свого виробництва порівняно з 1913 р. у 603 рази³. За цей же час машинобудування й металообробка України збільшились у 405 разів⁴. Великим центром машинобудування УРСР є Харків. У післявоєнний період випуск валової продукції цієї галузі промисловості на харківських підприємствах збільшився в 11,4 раза⁵. Прогрес машинобудування характеризується не тільки зростанням випуску продукції, але й її вдосконаленням, що виявляється у створенні нових високопродуктивних машин, обладнання, апаратів. Так, у 1968 р. в СРСР було освоєно 3000 нових зразків машин та обладнання⁶, а на Україні за останні 5 років — понад 3000⁷. Збуваються лєнінські слова про те, що «чим вище розвивається техніка, тим більше витісняється ручна праця людини, замінюючись рядом дедалі складніших машин: в загальному виробництві країни все більше місце займають машини»⁸.

На базі бурхливого розвитку машинобудування в багатьох галузях суспільного виробництва важка ручна праця замінюється машиною. Однак частка ручної праці все ще велика і, згідно з оцінками економістів, навіть у машинобудуванні складає близько 50%. Немеханізованими головним чином залишаються допоміжні виробничі операції. Звідси на перше місце висувається завдання механізації не тільки основних, але й допоміжних операцій, тобто комплексна механізація, а потім і автоматизація виробництва⁹.

Комплексна механізація широко впроваджується на промислових підприємствах Харкова. У 1968 р. працювало 87 комплексно-механізо-

¹ Народное хозяйство СССР в 1967 году, стор. 55.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 375.

³ Народное хозяйство СССР в 1967 г., стор. 187.

⁴ Україна за 50 років. 1917—1967. Статистичний довідник. Київ, 1967, стор. 101.

⁵ Харківщина за 50 років. Харків, 1967, стор. 14.

⁶ Сообщение ЦСУ о выполнении плана развития народного хозяйства СССР за 1968 год. Газ. «Правда», 26 січня 1969 р.

⁷ Україна за 50 років. 1917—1967, стор. 107.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 87.

⁹ О. І. Коросташ. Процесс социалистического производства. К., 1968, стор. 45.

ваних цехів і 387 комплексно-механізованих дільниць, 1723 потокові і механізовано-потокові лінії¹. Ліквідуючи важку ручну працю, комплексна механізація поліпшує техніко-економічні показники виробництва. Так, на заводі «Світло шахтаря» була здійснена комплексна механізація одного з ливарних цехів. Тут організовано нову формувальну дільницю, придбані більш продуктивні формувальні машини, механізовано транспортування опок, встановлено дві вагранки з механічним завантаженням шихти. В цеху ліквідували ручне вибивання ливарних форм, механізували доставку суміші стрічковими транспортерами тощо. Це дозволило збільшити випуск продукції на 20—25%, вивільнити понад 20% робітників, створити більш сприятливі умови праці². На харківському заводі «Кондиціонер» комплексно механізовано процеси у трьох цехах і на 21 виробничій ділянці, тут також працюють 33 комплексно-механізовані потокові лінії. За роки п'ятирічкі продуктивність праці на заводі підвищилась на 27%³.

Здійснення комплексної механізації є умовою автоматизації виробництва, тобто такого його перетворення, коли не тільки трудові функції людини, але й функції його розумової діяльності переходять до машини. Зараз широке розповсюдження на промислових підприємствах набули автоматичні лінії і, в меншій мірі, автоматизовані ділянки, цехи і підприємства в цілому. Так, в промисловості Української РСР в 1967 р. діяло близько 990 автоматичних ліній, 700 автоматизованих і комплексно-автоматизованих ділянок і цехів⁴. На харківських промислових підприємствах у 1968 р. працювало 249 автоматичних ліній, 360 комплексно-механізованих і автоматизованих цехів і дільниць⁵.

Автоматизація виробництва значно підвищує продуктивність праці. На заводі «Серп і молот» діє понад 40 автоматичних ліній. Наприклад, встановлення однієї з ліній, складеної з п'яти одиниць металорізного обладнання і транспортерів, дозволило збільшити кількість оброблюваних деталей, вивільнити 10 робітників-верстатників, одержати близько 16 тис. крб. річної економії. Автоматична лінія штампування ланки транспортера, встановлена на заводі «Світло шахтаря», привела до зменшення на 10% витрат металу, підвищення продуктивності обладнання в 6 разів. Особливо велику економію живої і уречевленої праці на одиницю виробу дають автоматичні лінії, створені на базі діючого спеціалізованого обладнання. Так, на ХТЗ для обробки деталі трактора з восьми таких верстатів була створена автоматична лінія. Витрати на автоматизацію становили близько 20 тис. крб., було вивільнено дев'ять робітників і одержано річної економії по заробітній платі близько 14 тис. карбованців. Після вирахування з цієї суми амортизаційних відрахувань і витрат на пристосування, річна економія склала 11 тис. карбованців⁶.

Електрифікація, комплексна механізація і автоматизація разом з іншими напрямками сучасного технічного прогресу, що здійснюється у народному господарстві нашої країни, є втіленням у життя ленінських ідей про технічний прогрес.

¹ Див. повідомлення Харківського облстатуправління про виконання планів розвитку народного господарства Харківської області за 1965, 1966, 1968 рр.

² Див. матеріали технічного відділу заводу «Світло шахтаря» за 1966 рік.

³ «Красное знамя», 13 квітня 1969 р.

⁴ УРСР в цифрах в 1967 році, К., стор. 49.

⁵ «Красное знамя», 13 квітня 1969 р.

⁶ Приклади автоматизації взяті з матеріалів технічних служб заводів.

З М І С Т

	Стор.
О. П. Мамалуй. Розвиток В. І. Леніним марксистської політичної економії	3
В. А. Набока. В. І. Ленін про дві форми соціалістичної власності	20
Р. С. Артамонова. В. І. Ленін про мету соціалістичного виробництва	26
З. П. Школьнікова. В. І. Ленін про виробництво і споживання при соціалізмі	33
І. Ф. Алексеєнко. В. І. Ленін про співвідношення двох підрозділів суспільного виробництва	39
Є. М. Воробйов. В. І. Ленін про особливості спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва	46
Л. М. Іванова. В. І. Ленін про розподіл матеріальних і духовних благ в соціалістичному суспільстві	52
И. М. Бейліс, І. М. Шерстюк. В. І. Ленін про принципи матеріальної заінтересованості при соціалізмі	57
Т. Г. Срібницька. Ленінські ідеї про матеріальний добробут трудящих селян і сучасність	62
А. В. Мосьпан. В. І. Ленін про переваги соціалізму в піднесенні культурно-технічного рівня трудящих	69
А. А. Ткаченко. До питання про марксистсько-ленінське розуміння категорії вартості товару	75
І. Я. Ткаченко. В. І. Ленін про роль індустрії в соціалістичній перебудові та розвитку сільського господарства	83
Ю. С. Садовнічий. До питання про роль технічного прогресу в підвищенні продуктивності праці	89

Редактор *С. Г. Горбуль*
 Техредактор *Г. П. Александрова*.
 Коректор *Т. О. Доброскок*

Передано до складання 30/V 1969 р. Підписано до друку 3/XII 1969 р. БЦ 50330.
 Формат 70×108¹/₁₆. Обсяг: 5,75 фіз. друк. арк., 8,1 умовн. друк. арк., 7,5 обл.-вид. арк.
 Зам. 1010. Тираж 500. Ціна 45 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі.
 Харків, Університетська, 16.

Стор.

3
20
26
33
39
46
52
57
62
69
75
83
89

50330.
арк.